

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 1.
LX. ÉVFOLYAM | SZÁM

Gálfi Emőke
Gyulafehérvár falakon kívüli főtere

Rüsz-Fogarasi Enikő
Kolozsvár számadásai a fejedelemség korában

Priszlinger Zoltán
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága

Hantos-Varga Márta
Marxista együttműködés-javaslatok
és azok katolikus recepciója 1937-ben

Andreas Schmidt-Schweizer
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban
(1956 ősztől 1957 tavaszáig)

.....

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Gálfi Emőke** • Gyulafehérvár falakon kívüli főtere
és a városvezető réteg a 16. század végén 3
- Rüsz-Fogarasi Enikő** • Kolozsvár számadásai
és a kolozsvári városgazdálkodás a fejedelemség korában 17
- Priszlinger Zoltán** • Egy betegség hétköznapijai.
Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében 35
- Hantos-Varga Márta** • Mérgezett gyógyszer?
Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója
1937-ben 69

MŰHELY

- Barabás Gábor** • Pápai káplánok a 13. századi Magyarországon.
Szentszéki megbízások és helyi karriererek 97
- Horváth Gyula Csaba** • A báni méltóság és viselői a 18. században 119
- Füreder Balázs** • A Balassa család konyhája és konyhai eszközei
a kora újkortól a 19. század közepéig 129
- Andreas Schmidt Schweizer** • „Kiemelt bánásmód.”
A magyar menekültek fogadtatása és integrációja
a Német Szövetségi Köztársaságban (1956 ősztől 1957 tavaszáig) 137

MÉRLEG

- Fedeles Tamás** • Fegyverek, seregek, háborúk.
Kézikönyv a középkori magyar hadtörténetről 153

MEGEMLÉKEZÉS

- Gyáni Gábor** • Szabó Dániel (1946–2017) 165

EGY BETEGSÉG HÉTKÖZNAPJAI

Wesselényi Miklós szembaja és vaksága naplóbejegyzései tükrében

PRISZLINGER ZOLTÁN

.....
The present study focuses on the eye disease of Miklós Wesselényi. The first part summarizes the different conceptions about the cause of the eye problem from the mythological narratives to the scientific theories. The course of the disease, the characteristics of the eye problem, the rhythmic of the better and worse periods also can be microscopically analysed in the mostly unpublished diary of the Baron. Wesselényi's letters shows us how he tried to organize a new kind of life after the total loss of sight. Keywords: Wesselényi Miklós, Eye Disease, Blindness, Microhistory, Medical History, Diary
.....

A Wesselényi-szakirodalom visszatérően küzd azzal a nehézséggel, hogy a kollektív emlékezetben a Wesselényi Miklós alakja köré fonódó mitikus-romantikus kép elfedi a helyzetelemző reformert, a mozgalmászervező politikust, a társadalmi és szellemi értelemben is nyitott mágnást, azaz a különleges életsorsú és tehetségű embert.¹ A rögzült klisék: „az árvízi hajós, a lovasbravúrok hőse, a mártír” – ahogy azt Trócsányi Zsolt, a báró szakértő monográfusa írja – „felemás elfelejtettséghez” vezetett. A közismert toposzok élénken élnek a köztudatban, de a szakmailag megalapozott Wesselényi-kép még nem árnyalta és nem árnyalhatta a vele kapcsolatos tudást. Trócsányi Zsolt 1965-ben keletkezett nagymonográfiája éppen az egyik döntő lépés volt abban a tekintetben, hogy ez az egyoldalúság megváltozzon.² Bár azóta örvendetesen megnőtt a Wesselényiről szóló szakszerű írások száma, és a reformkor általános irodalma is egyre világosabban kijelölte helyét a kor történetében, mégis máig Trócsányié az egyetlen nagyszabású modern összefoglaló munka a reformkor egyik legfontosabb politikusáról. Az újabb írásoknak is – joggal – abból a helyzetből kellett kiindulniuk, amiből Trócsányi tette: a Wesselényi-szobor erős jelenlétéből, de az árnyalt Wesselényi-tudás hiányából a történeti képünkben.

Fónagy Zoltán szerint is többnyire „anekdotaszerű töredékek élnek a köztudatban” Wesselényiről,³ Dénes Iván Zoltán „pár romantikus póz”-ról és az apjára ragasztott „zsibói bölény” címke hatásáról beszél, s kiemeli, hogy Wesselényi a felfogás alapján inkább testi, mint szellemi képességeivel tűnt ki kortársai közül.⁴ Dávid Gábor Csaba szerint

Priszlinger Zoltán, Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok doktori iskola, Szabó Magda Magyar–Angol Kéttannyelvű Általános Iskola, történelemtanár.

- ¹ Ezen „kesereg” már 1905-ben a Wesselényiről kétkötetes monográfiát megjelentető Kardos Samu is. Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. I–II. Bp., 1905. I. 6.
- ² Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965. 5–6.
- ³ Fónagy Zoltán: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1998. 9.
- ⁴ Dénes Iván Zoltán: Előszó a magyar liberalizmus egyik alapművének új kiadásához. In: Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. Bp., 1992. (Reprint) 6.

is csak a „művelt közvélemény” kis része tud többet az „árvízi hajós” politikai szerepéről.⁵ Kárpáti Attila István tudatosan igyekszik a romantikus anekdoták „mögé nézni” és a mítoszok keletkezésének utánajárni.⁶ A közvéleményben élő Wesselényi-kép tehát pár sematikus, olykor mitologikus elem köré épül.⁷

Trócsányi monográfiája érdekes példát hoz arra, hogy melyik kérdésben ragadható meg leginkább a bizonytalanság: „még a róla szóló tudományos munkák egy része is némi zavarban van azt illetően, hogy miért, mikor és hol börtönözték be, s a börtönben érte-e el a vakság vagy sem.”⁸ Jelen tanulmány ezzel a kérdéssel, a Wesselényi-kép egyik sajátos elemével, szembajával és vakságával foglalkozik, és követi Trócsányi Zsolt iránymutatását, amelyet saját maga számára is kijelölt: „A feleletet csak a kutatás adhatja meg.”⁹ Vizsgálatunk újdonsága az, hogy a báró szembetegségével foglalkozó orvostörténeti szakirodalom alig hivatkozott Wesselényi Miklós naplójára, holott, mint kutatásaimból kiderül, ez a báró szembetegségének az elsődleges forrása. Jelen vizsgálatot – Wesselényi naplójának szembajára vonatkozó bejegyzéseinek felhasználásával – a hiánypótlás szándéka is eredményezte, mert a „vakság” a báró életének egyik legismertebb mozzanata és a szakirodalom által is az egyik leginkább feldolgozott része.¹⁰

Munkánk része egy nagyobb kutatásnak, amely Wesselényi Miklós naplójának életmód-, mentalitás- és társadalomtörténeti feldolgozását kívánja elvégezni. Wesselényi ismert napló- és levéllíró, azonban naplója nehezen hozzáférhető, rendezetlen, hatalmas anyagot jelent és csak rövidebb időszakait publikálták.¹¹ Politikatörténeti szempontból

⁵ Dávid Gábor Csaba: Wesselényi Miklós vallásossága. In: uő: „Célunk tökéletesedésünk”. A nemzetnevelő Wesselényi Miklós. Bp., 2013. 112.

⁶ Kárpáti Attila István: Ember az anekdoták mögött. „Hőstettek” és gyászmunka Wesselényi Miklós gyermek- és ifjúkorában. *Kút* (2014) 19–36.; Uő: Wesselényi Miklós és az árvízi hajós. *FONS XXII.* (2015) 343–361.

⁷ Ennek okaira is kitérnek a szerzők: Trócsányi és Fónagy is kiemelik, hogy mind Wesselényinek, mind kortársainak élete és politikai pályája a történelmi emlékezet sajátos logikája miatt akaratlanul is a báró politikai szerepének háttérbe szorulását eredményezte. A történettudomány sokáig nem ismerte fel Wesselényi szerepét a reformkori politikai életben, és csak erősítette az „árvízi hajós” címkével ellátott romantikus hős leegyszerűsítő képét. Kemény Zsigmond esszéje, majd az ennek szemléletét átvevő Szekfű Gyula Wesselényit Széchenyihez képest csak mellékfiguraként kezelte. A változást a történettudomány Wesselényi-szemléletében Kosáry Domokos, Hajnal István, és Barta István művei indították el és Trócsányi Zsolt monográfiája fogalmazza újra Wesselényi szerepét. Trócsányi: *Wesselényi*, 552–556.; Fónagy: *Wesselényi*, 20–21.; Dénes: Előszó, 6–8.

⁸ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp., 1965. 6.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. 5–6.

¹¹ A naplónak három kisebb részletét adták ki: az 1821–1822-es Széchenyivel tett nyugat-európai utazásról egy részletesebb, 1925-ös kiadás lásd Wesselényi Miklós: *Wesselényi Miklós útínaplója 1821–1822*. Cluj, 1925. és *Feleselő naplók: egy barátság kezdetei*. Szerk. Maller Sándor. Bp., 1986. Rubinyi Mózes forrásközlése az 1838-as pesti árvíz pár napjára vonatkozó Wesselényi-naplóbejegyzéseket publikálta, lásd *Báró Wesselényi Miklós. „Az árvízi hajós” naplója*. S.a.r., kiad. és bevezetőt írta Rubinyi Mózes. Bp., 1927., míg Kardos Samu 1905–1906-ban a Debrecenben megjelenő *Régi Okiratok és Levelek Tára* című folyóiratban közölte az 1826. január és 1828. december közti naplóbejegyzéseket, lásd Kardos Samu: Wesselényi Miklós ifjúkori napló. *Régi Okiratok és Levelek Tára* (1905) 1. sz. 56–59., 2. sz. 70–73., 3. sz. 73–77.; (1906) 1. sz. 53–56., 2. sz. 76–79., 3. sz. 74–78., 4. sz. 67–69., 5–6. sz. 69–73., 7–8. sz. 89–92. A napló állapotáról Takács Péter tartott előadást a Szabolcs-Szatmár-Beregi Nemzetközi Levéltári Napokon, aminek anyaga írásban is megjelent. Takács Péter: Wesselényi

fontos részeinek feldolgozása már megtörtént, azonban – különösen a napló regiszterjellege miatt – a báró mindennapjait, napirendjét, életmódját és a naplóvezetés alapján kirajzolódó személyiségjegyeit középpontba állító vizsgálat releváns kérdéseket vethet fel. A forrás alkalmas a báró életének kereteihez (ezen az időt és helyet, környezetét és a környezetében élő személyeket egyaránt értve), a saját testéhez (az egészségéhez, betegségeihez, testmozgáshoz és szexualitáshoz), a munkához és szórakozáshoz, valláshoz, anyagi javakhoz fűződő viszonyának vizsgálatára.

Jelen tanulmány írója nem orvostörténészként közelít a témához, hanem a – fent felsorolt tárgykörökhöz hasonlóan – társadalomtörténeti kutatása részeként kívánja feldolgozni a napló témához kapcsolódó bejegyzéseit.

Munkánk első részében bemutatjuk a báró szembajának okaival kapcsolatos eddigi, elsősorban orvostörténeti szaklapokban megjelent elméleteket. Ezek a kutatások nem használták a naplót; forrásként elsősorban levelekre, orvosi dokumentumokra és feljegyzésekre támaszkodtak. Munkánk középpontjában a napló nagyon bőséges anyagot jelentő, a szembajra és a vakságra vonatkozó bejegyzéseinek vizsgálata áll, melyek feldolgozásakor a teljességre törekedtünk: a szembaj naplóbeli 1829-es megjelenésétől annak 1843. augusztusi lezárásáig az összes, témánkhoz kapcsolódó – közel 600 – bejegyzést vizsgáltuk. Wesselényi Miklós szigorú rendszerességgel jegyezte fel állapotának sok jellemzőjét, aminek következtében a napló olyan „adattárat” alkot, ami lehetőséget ad számunkra a betegség története és a báró által alkotott narratívája mellett bizonyos mennyiségi adatokra való rákérdezésre, melyek a szembaj Wesselényi életében elfoglalt helyéről, a betegség tüneteinek rendszerességéről, az állapot változásának hullámzásáról is beszámolnak. Emellett a napló bejegyzéseiből képet kaphatunk a korabeli orvostudományi irányzatokról, ezek gyógy módjairól, beteg és orvos kapcsolatáról, továbbá egy korabeli gyógyintézet mindennapjairól is. Reményeink szerint munkánk segítséget nyújt olyan orvosszakmai kérdések megválaszolásához, melyek az új forrásbázis és az eddigi elméletek összevetése során merülnek fel.

A börtönteóriától a szifiliszig – a szembaj kialakulásával kapcsolatos elméletek

Wesselényi Miklósról a történeti emlékezet elsősorban pár történetet és hívószót őrzött meg. Ezek közül az egyik elem a báró megvakulása, amit – annak ellenére, hogy csak két hónapot töltött fogságban – a börtönbüntetés egyenes következményeként leíró mítosz-ként is ismerünk. A börtönteória két eleme, a fogság és a vakság olyan könnyen megjegyezhető, látványos történetei a báró életének, melyek könnyen beilleszthetők ismert magyar történeti narratívákba is: a börtönbüntetés bekerülhet a Habsburgok által üldözött magyar politikusok elbeszélésebe, a vakság pedig a vátesz, a saját koránál tovább látó ál-

Miklós szétzilált naplója. In: *A MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai I. Évkönyvek 20.* Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecseki Éva. Nyíregyháza, 2014. 13–24.

lamférfi képévé erősödhet.¹² A történet két eleme logikusan kapcsolódhat össze, mert időben a fogság csak röviddel előzte meg a báró megvakulását, és a két tényező között ésszerűen lehet ok-okozati kapcsolatot feltételezni.

A történettudomány sokáig kerülte a határozott állásfoglalást a szembetegség kialakulásának kérdésében. Az 1905-ben kiadott, több mint ezer oldalas, Kardos Samu által írt kétkötetes Wesselényi-monográfia érezhetően bizonytalan, bátortalan és ennek hatására következtelen a báró szembajának kiváltó okával foglalkozó szövegrészekben. A könyv egyes állításai a közvéleményben élő mitologikus képeket látszanak erősíteni: „Ez volt ama híres beszéd, mely miatt Wesselényi hűtlenségi perbe fogatott, mely miatt annyi zaklatást, üldözést szenvedett, mely miatt előbb szabadságát, majd szeme világát veszítette el.”¹³ Ugyanakkor más helyeken Kardos igyekszik árnyalni a képet,¹⁴ és hangsúlyozza, hogy a fogság valójában rövid ideig tartott, így nem tekinthető a vakság egyedüli okának, inkább elindítója vagy felgyorsítója volt egy folyamatnak.¹⁵ Kardos mondatain érződik, hogy az általa hősként tisztelt Wesselényi életét az erősen beágyazott mítoszokkal együtt szeretné bemutatni, de ezen igény és a történeti kutatás során megismert tények között feszültség van. A börtönteória ezután sem kopott ki a tudományos szövegekből, még három évtizeddel később is bekerült „a börtönben súlyos szembajt szerzett” mondat Wesselényiről az Új Lexikon VIII. kötetének kiadásába.¹⁶

A börtönteória erősségét jelzi, hogy a Wesselényi szembajának témájához hozzászóló orvostörténészek közül többen is ehhez viszonyítva határozták meg saját elméleteiket. Magyary-Kossa Gyula volt az első, aki tudományos publikációt szentelt a báró szembetegségének, amiben a következőket írta: „Alig hiszem, hogy rövid ideig tartó budai fogsága okozta volna, mint ahogy némelyek mondják.”¹⁷ Az, hogy a közvélekedés milyen erős lehetett Wesselényi szembajának okát illetően, mutatja, hogy a tanulmányában az akkor már kiadott Wesselényi-levelezésből pontos lábjegyzetekkel idéző Magyary-Kossa milyen óvatosan közelített („alig hiszem”; „ahogy némelyek mondják”) Wesselényi megvakulásának témájához. Dr. Bíró Imre orvostörténész pedig azzal kezdte előadását az 1971. március 25-én Wesselényi Miklós megvakulásáról rendezett konferencián, hogy ő a báró megvakulásának okáról már középiskolás korában hallotta a börtönelméletet.¹⁸

¹² A vakság és a láttnoki képességek összekapcsolódása az ókori görög világ óta ismert toposz. Wesselényi kapcsán is sokaknak „eszébe jutott” eljátszani ezzel a formulával: Széchenyi naplójában, Ady egy cikkében, Magyary-Kossa Gyula tanulmányában, míg Lukácsy Sándor és Benedek István műveik címében utalnak rá. Lásd Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 2002. 784., 1838. december 4.; Ady Endre: Wesselényi. *Nagyváradai Napló*, 1902. szeptember 17. In: *Ady Endre összes prózai művei I–XI*. Főszerk. Földessy Gyula – Király István. Bp., 1955–1982. III. 141–143.; Magyary-Kossa Gyula: Wesselényi Miklós megvakulása. In: *uő: Magyar orvosi emlékek. I–IV*. Bp., 1929. II. 134–135.; Lukácsy Sándor: A világtalan látnok – Wesselényi. *Világosság* 7 (1996) 8–9. sz. 89–98.; Benedek István: Wesselényi, a vak látnok. In: *uő: Szirt a habok közt*. Bp., 1984. 356–362.

¹³ Kardos: *Báró Wesselényi*, I. 410.

¹⁴ Uo. I. 497–498.

¹⁵ Uo. II. 135.

¹⁶ Idézi Bíró Imre: Wesselényi Miklós szembaja és megvakulása. *Orvostörténeti Közlemények* 77 (1976) 57.

¹⁷ Magyary-Kossa: Wesselényi, 136.

¹⁸ Bíró: Wesselényi, 57.

Börtönben való megvakulásának mítosza máig erősen él a köztudatban.¹⁹ Sőt, a mára tudományos kérdésekben a széles közönség számára elsődleges és leggyorsabb információforrássá váló Wikipédia online lexikonban is a következő szövegrészt olvashatjuk a Wesselényi Miklósról szóló szócikkben: „személyes sorsa (bebörtönzése és a börtönben való megvakulása) emberileg is felkeltette az utókor rokonszenvét.”²⁰ Ezek után nem meglepő, hogy a világhálón más, nem tudományos igényű és célú szövegekben is előfordul Wesselényi megvakulásának okát a börtönre visszavezető utalás. „Kossuth az egyetlen, aki nem törik meg a börtönben: Wesselényi megvakul, Lovassi László, az országgyűlési ifjak vezetője megőrül [sic!]²¹ – olvasható egy érettségi tételeket kidolgozó oldalon, ahol Wesselényi megvakulása a közvéleményben szintén erősen élő – részben mitologikus – másik két reformkori börtöntörténettel szerepel együtt. Kossuth, akit négy év szabadságvesztésre ítélték, 1837 májusától 1840 májusáig ült börtönben. A tíz évre ítélt Lovassy László 1836 tavaszától négy évig volt fogságban, a három évre ítélt Wesselényi pedig szűk két hónapot töltött le a budai várban. A három történet már a korban összekapcsolódott a kormányzati terror leglátványosabb elemeiként. Velkey Ferenc mutatta ki, hogy Széchenyi „fejében” és naplójában is több alkalommal együtt szerepelnek és közös narratívába rendeződnek a bebörtönzések.²² A történeti tudatba mélyen bevésődött mindhárom esetben megfigyelhető a maguk a szereplők és környezetük által teremtett mítoszok kialakításának és már létező toposzok beemelésének kísérlete. Kossuth börtöntörténetének alapmotívuma, hogy a fogságban Shakespeare-t olvasva tanult meg angolul. Frank Tibor mutatja be, hogy Kossuth már bebörtönzése előtt elkezdett foglalkozni az angol nyelvvel, s hogy amerikai tartózkodása idején hogyan szervezte „magánmítoszá” a bebörtönzésének és a szabadság jelképévé váló angoltanulásnak a történetét.²³ Levelei alapján Lovassy Lászlót „erősen hullámzó kedélyű, borongásra alkalmas fiatalembernek” mutatja be Kövér György. Lovassy magas vérnyomása és letartóztatása előtt kialakult maláriás betegsége hozzájárulhatott elmebajának kialakulásához. Kövér Lovassy börtönbüntetésének elején írt szövegeiben már megtalálja a későbbi toposzok előképeit.²⁴ A három narratíva kialakulását segíthette az is, hogy a történeti emlékezetben a ténylegesen börtönben eltöltött idő mellett/helyett az ítéletek éveinek száma is megmaradhatott, melyek – főleg a

¹⁹ Szijj Ferenc 2017-ben megjelent regényének félművelt elbeszélője is utal a börtönteóriára: „...a maradék életemet börtönben kell töltenem szigorított magánzárkában, nehéz vasban, és esetleg meg is vakulok, mint Wesselényi, akit aztán hiába szabadítottak ki Táncsics mellett a márciusi ifjak, utána már nem az volt, aki volt, hanem egy megrokkant ember, egy magatehetetlen roncs, és aztán hamarosan meg is halt...” Szijj Ferenc: *Nővényolimpia*. Bp., 2017. 246.

²⁰ http://hu.wikipedia.org/wiki/Wesselényi_Miklós (legutóbbi megtekintés: 2014. november 16.).

²¹ <http://erettségizz.com/tortenelem/szechenyi-istvan-es-kossuth-lajos-tevekenysege/> (legutóbbi megtekintés: 2014. december 30.).

²² Velkey Ferenc: „Golyóbis vagy kard” – Széchenyi és Wesselényi feleselő szövegei barátságuk egyik mélypontján. In: *„Nincs egy igaz barátom se!” Tanulmányok Széchenyi István politikai kapcsolatainak történetéhez*. Szerk. uő. Debrecen, 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 10) 92–93.

²³ Frank Tibor: Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése. In: *Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2006. 178–179., 186.

²⁴ Kövér György: Hős – zavarban. Lovassy László megőrülése és szabadulása. In: uő: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp., 2014. 226.

fogságban csak két hónapot eltöltő Wesselényi esetében – életszerűbb magyarázatot adhattak a börtönbüntetés vélt következményeinek kialakulásában.²⁵

Wesselényi megvakulásának okával az orvostörténeti szakirodalom behatóan foglalkozott.²⁶ Az első, már fent idézett cikket Magyary-Kossa Gyula írta 1926-ban. Érdekes, hogy ebben az írásában nem foglalkozott azzal, az orvosi szempontból pedig izgalmas és fontos kérdéssel, hogy mi okozta a báró szembaját, csak a három év múlva, változtatás nélkül közölt, de egy oldallal kiegészített tanulmányban keresett választ erre, mely Grósz Emil szemész- és Sarbó Artúr ideggyógyász-professzorok elemzését tartalmazta.²⁷ Ők a szembaj eredetének két lehetséges okát vizsgálták: az egyik a *glaucoma simplex* (nyitott zugú zöldhályog),²⁸ ami mellett a szem lassú, ugyanakkor fájdalommentes romlása szól. A másik lehetőség az *antrophia nervi optici simplex* (látóideg-sorvadás),²⁹ aminek kialakulását több okra is vissza lehet vezetni: okozhatja zöldhályog, tumor, illetve lehet *tabes dorsalis* (gerincvelő-sorvadás)³⁰ következménye is. Utóbbi lehetőséget erősíti – Grósz és Sarbó szerint is – Wesselényi végtagfájdalmakra való panaszzkodása. A *tabes dorsalist* okozhatja szifilisz, Magyary-Kossa pedig naplójegyzetekkel igyekezett bizonyítani, hogy Wesselényi ezt a betegséget 21 éves korában elkapta és rendszeresen kezelték is vele.³¹

Újabb „hozzászólás” Wesselényi megvakulásának kérdéséhez 1960-ban jelent meg. Trócsányi Zsolt ekkor készülő Wesselényi-monográfiájából publikálta a báró 1839-es fogságáról szóló részt, melyben részletesen ismertette az 1839. február 2-án, Wesselényi egészségi állapotát vizsgáló orvosi konzílium eredményeit. Trócsányi közlése szerint „a legsúlyosabb szemének állapota (bal szemén teljesen kifejlett szürkehályog, jobb szemén kezdődő – valójában *lueses* – idegsorvadásról van szó)”.³² A forrás nagyon egyértelműnek tűnik a vaktság okának megnevezésében, de Dr. Bíró Imre orvostörténész pár évvel később írt ta-

²⁵ Kardos Samu 1905-ös nagy monográfiájában panaszkodik arra, hogy még a szakmabeliek sincsenek tisztában azzal, hogy milyen hosszan (röviden) volt fogságban Wesselényi: „Valamennyi történetírónk téved tehát abban, hogy Wesselényi közel egy évet töltött a börtönben; fogsága alig tartott 10 hétig, mert 1839. május 20-ról már levelet írt Graefenbergből Jósikának.” Kardos: *Báró Wesselényi*, II. 32.

²⁶ Az alábbiakban bemutatott orvosszakmai „hozzászólások” mellett a történettudomány felől Velkey Ferenc közelített Wesselényi szembajának témájához. Ő Széchenyi és Kossuth első találkozásának kérdését vizsgálva, az 1836-os esztendőre utaló, Kossuth által 1885-ben írt visszaemlékezésben Wesselényire használt Sámson metafora kapcsán tette fel a kérdést, hogy az eredeti beszélgetésben szerepelhetett-e a vakásra utaló motívum. Velkey Ferenc szíves közlése.

²⁷ Magyary-Kossa Gyula: Wesselényi Miklós megvakulása. *Orvosi Hetilap* 70 (1926) 879–882. Vö. Magyary-Kossa Gyula: Wesselényi, 134–141.

²⁸ http://www.webbeteg.hu/cikkek/szem_betegsegei/421/a-zoldhalyog-nem-jelent-vaksagot. (H47.2 – legutóbbi megtekintés: 2015. január 11.).

²⁹ http://hu.wikipedia.org/wiki/BNO-10-07_-_A_szem_és_függelékeinek_betegségei (legutóbbi megtekintés: 2015. január 11.).

³⁰ http://www.kislexikon.hu/tabs_dorsalis.html (legutóbbi megtekintés: 2015. január 11.).

³¹ A Magyary-Kossa Gyula által közölt, naplórészletnek nevezett szövegek nem találhatóak meg az általunk ismert, levéltárban őrzött Wesselényi-naplóban. A szövegek jellege, szóhasználata Wesselényi naplójára jellemző és pár, a levéltári naplóval közös tartalmi elem alapján is valószínűsíthetjük, hogy a szöveg a bárótól származik. Kérdés, hogy a szöveg párhuzamosan vezetett napló, naplójegyzet, vagy kizárólag az egészség-betegség témakörben vezetett külön füzet.

³² Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós fogsága. Részlet egy készülő Wesselényi-életrajzból. I. rész. *Századok* 94 (1960) 799.

nulmányában mégis az orvosi kérdésekben laikus Trócsányi félreértésére hívta fel a figyelmet. A történész a német eredetiben szereplő „*schwarze Staar*” szókapcsolatot tévesen fordította szürkehályognak, ugyanis a korban ezt a kifejezést nagyon általánosan, minden olyan esetben használták, amikor a szem betegségét nem tudták külső vizsgálattal megállapítani.³³

Korábban már említettük, hogy a Magyar Orvostörténeti Társaság 1971-ben konferenciát rendezett Wesselényi Miklós megvakulásának okáról. A bevezető előadást tartó Karasszon Dénes új forráson alapuló új elmélettel állt elő.³⁴ 1968-ban, az *Orvostörténeti Közleményekben* Réti Endre publikálta azt a levelet, amit Korányi Sándor írt 1935-ben Magyary-Kossa Gyulához, átadva neki apjának, Korányi Frigyesnek orvostanhallgató korából származó feljegyzését Wesselényi Miklós 1850. április 24-i boncolásáról. A boncolást Arányi Lajos végezte, a hivatalos jegyzőkönyv azonban elveszett. A levél legérdekesebb része egészen új megvilágításba helyezte Wesselényi szembajának eredetét: „A koponya rendes, a kemény kér edényei kitágultak, vérdúsak, az agy állománya rendes, az agy alapján a tobozmirigy /:glandula pituitaria:/ 3 vonal vastag és egy rézgaras nagyságú, úgy hogy általa a lát-telepek /:thalami:/ nyomottak s’ innen a vakság...”³⁵ Tehát a boncoláson részt vevő orvostanhallgató szemtanú naplója szerint Wesselényi szembaját *hypophysis tumor* okozta. Ezen erős bizonyíték mellett Karasszon szerint ezt az elméletet erősíti az is, hogy a daganatokkal kapcsolatban nagyon sok diagnosztikai tévedést tártak fel a 19. század első felében, illetve hogy Wesselényi orvosai még nem ismerhettek számtalan olyan felfedezést, ami segítette volna a helyes diagnózis kialakítását. A boncolásról szóló beszámoló arra is választ adhat ezen elmélet alapján, hogy a végtagfájdalmak nem *tabes dorsalis*, hanem köszvényes betegség következményei.³⁶

A legérdekesebb tanulmányt Wesselényi megvakulásáról Dr. Bíró Imre írta,³⁷ aki a báró szembajával kapcsolatos addig megjelent kutatásokat is bemutatta. Ő egyértelműen cáfolta a Karasszon Dénes által bemutatott *hypophysis tumor* elméletét. Már egy másik hozzászóló, Dr. Miskolczi Dezső is felfedezett ellentmondásokat a boncolást végignéző, majd naplójában azt bemutató fiatal orvostanhallgató leírásában, de ő még nem kérdőjelezte meg a tumor elméletét, hanem a daganat pontos fajtájának meghatározására tett kísérletet.³⁸ Bíró Imre szerint a szöveg ellentmondásai (például a latin és magyar szakkifejezések felcserélése) mellett a tumorelmélet ellen szól, hogy Wesselényinek ez esetben olyan tüneteket is észre kellett volna vennie, amelyeket a magát folyamatosan vizsgáló és betegségeit pontosan dokumentáló báró biztosan lejegyzett volna. Emellett a tumor okozta megvakulást nem támasztja alá a két szem különböző időszakban történő elsötétülése és az átmeneti javulások ténye sem. A Wesselényi Miklós megvakulásával kapcsolatban felmerült több elmélet

³³ Bíró: Wesselényi, 64.

³⁴ Karasszon Dénes: Wesselényi Miklós boncleletéről Korányi Frigyes naplójegyzetei alapján. *Orvostörténeti Közlemények* 77 (1976) 43.

³⁵ Bíró: Wesselényi, 61. Idézi: Réti Endre: Korányi Sándor hagyatéka a Budapesti Orvostudományi Egyetem könyvtárában. *Orvostörténeti Közlemények* 45 (1968) 147–153.

³⁶ Karasszon: Wesselényi, 43–50.

³⁷ Bíró: Wesselényi, 57–66.

³⁸ Dr. Miskolczi Dezső: Wesselényi Miklós megvakulása. *Orvostörténeti Közlemények* 77 (1976) 51–56.

(szürkehályog, nyitott zugú zöldhályog, látóideg-sorvadás és tumor) közül Bíró több elméletet cáfolva legvalószínűbbnek azt tartja, hogy szifilisz következtében kialakult gerincvelő-sorvadás okozhatott látóideg-sorvadást, s ez vezetett a látásvesztéshez.

Az orvostörténeti konferencia óta eltelt mintegy ötven évben egyetlen újabb tanulmány született Wesselényi betegségei kapcsán: Csoma Borbála írt a báró gräfenbergi fürdőben eltöltött időszakáról, a Priessnitz-féle vízkúrához való viszonyáról és szembajáról egy tanulmányt, amihez csehországi levéltári kutatásokat is végzett, s a jeseníki levéltárban³⁹ több, Wesselényi által a fürdő vezetőjének, Priessnitznek írt levelet is talált, amelyeket cikkében publikált. Az öt levél közül számunkra az időben legkorábbi, 1838. július 29-én, Krassóban kelt levél a legfontosabb, melyben Wesselényi először kereste fel Priessnitzet, s kért tőle felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy gyógyintézetében tudja-e fogadni. A báró ebben a levélben részletesen beszámolt egész kórtörténetéről, kitérve szembajára is: „Mostani állapotom kezdete 1824-től vehető. Akkortájt viszkető kiütést kaptam.⁴⁰ [...] A bal szemem időről időre elsötétedett. [...] A bal szemem elsötétedése egyre gyakrabban jelentkezett és a fejfájások is egyre gyakrabban beálltak. [...] Jelenleg a legfőbb bajom, hogy a bal szemem ismét elsötétedik, és egyre többet veszítek a látásomból. Eleinte csak igen erős megerőltetés után jelentkezett e baj, olvasás vagy írás után, avagy nagyon üres gyomorral, de pihenés és elegendő étel elfogyasztása után teljesen elmúlt, és ugyanolyan jól láttam, mint a másik szememmel. Egyszer gyakrabban lépnek fel ezek a bajok és egyre erőteljesebben. Az elmúlt évben már nem tudtam e beteg szememmel sem olvasni, sem írni, ám néha kitisztult, de igazán jól már sohasem láttam vele. Utolsó betegsége óta szinte semmit sem látok, csak gyenge fényt, de azt is csak a szemem bal felében, ami közvetlenül a szemem előtt van, azt egyáltalán nem látom. Fájdalmaim nincsenek, régebben sem fájt tulajdonképpen semmim, de akárcsak most is – ahogy írok – hosszabb írás és olvasás után lép fel egy fájdalom a szemfenéken, ami aztán az egész fejemre kihat. A szemem most egyébként tiszta, legtöbbször azonban véraláfutásos. A kristály lencsében semmi sem látszik, nem olyan, mint a szürke hályognál. A fény is keresztülmegy a szememen – akárcsak az egészséges szemem – [a pupilla] sötétben kitég, fényben pedig összehúzódik. Nagyon nyugtalanító azonban, hogy néhány hónap óta már a jobb szememben is észreveszek egy kis elsötétedést, persze jelentéktelen, de mégis annyira, hogy nem látok jól. A fejfájások is gyakran jelentkeznek, de nem tartósak. A fent említett betegségek okát a mercurial-készítmények⁴¹ túlságosan gyakori élvezetében látom, amelyeket hosszabb időn keresztül szedtem. Ezeket ajánlották a gyakran jelentkező eldugulások leküzdésére. – 1824 előtt is igen sokat szenvedtem ettől a bajtól. Fertőzést is gyakran kaptam, de az a meggyőződésem, hogy igen alaposan kúráltak, kigyógyítottak és jelenleg semmiféle venerikus baj⁴² nem létezik a testemben.”⁴³ A forrás egyér-

³⁹ Jeseník a Gräfenberg hegy alatti Freiwaldau mai neve.

⁴⁰ Itt a szifiliszre utalhat, habár annak kiütései nem viszketnek.

⁴¹ A mercuriális készítmények a szifilisz ellen használt higanyos kezelést jelentik. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szifilisz> (legutóbbi megtekintés: 2016. augusztus 27.).

⁴² Venerikus baj = nemi baj.

⁴³ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma Borbála: Wesselényi Miklós levél- és naplórészletei a gräfenbergi gyógykúráról. *Levéltári Közlemények* 76 (2005) 179.

telműen megerősíti Wesselényi szifilisz voltát, s azt is megtudjuk, hogy a betegség ellen higanykúrával kezelték. Nem egyértelmű, hogy a betegséget mikor kapta el először, de az 1824-es évszám, mint állapotában jelentős változást hozó időpont háromszor is előfordul a levélben. Míg az orvostudományban komoly vita alakult ki a báró halála utáni bő száz évben szembajának eredetéről, addig ő maga – levelei tanúsága szerint – lényegében ugyanarra az eredményre jutott, mint később a szakemberek. Priessnitzhez írt, fent idézett, 1838-as levelében a szembaj kialakulását a szifiliszre szedett gyógyszerek mellékhatására vezette vissza,⁴⁴ egy Deákhhoz írt levelében pedig a látóidegek folyamatos elhalásaként írta le a betegség menetét: „Diagnosisom nyilvánosabb, hogy sem abban csak egy pillanatig is kétséggeskednem lehetne; mert ugyanis bajom semmi nem egyéb, hanem a látóidegnek (Retina) lassankint történt s nemsokára teljesen bekövetkező elhalása.”⁴⁵

A szembaj története és naplóban való megjelenése

A vakság okáról folyó orvostörténelmi vitában senki sem hivatkozott közvetlenül a naplóra. Egyedül Bíró Imre utalt arra, hogy a báró levelezése mellett naplójából is kiderül, hogy szemének elhomályosodása már az 1830-as években elkezdődött,⁴⁶ de ő sem idézett egyetlen konkrét bejegyzést sem, és részletes irodalomjegyzékében sem tüntette fel a naplót. Csoma Borbála a bárónak a gräfenbergi szanatóriumban eltöltött időszakáról szóló cikkéhez a napló utolsó időszakát vizsgálta. Jelen tanulmányunkban a szembaj naplóbeli első, 1829-es felbukkanásától a napló egészének vizsgálatát kívánjuk elvégezni, ami – annak ellenére, hogy a napló ezen időszaka sem tartalmaz nagyon sok új információt a vakság okával és kialakulásával kapcsolatban – lehetőséget nyújt a szemek elsötétedésének folyamatát pontosan rekonstruálni. Emellett azzal, hogy megvizsgáljuk a szembaj megjelenési formáját és rendszerességét a naplóban, a betegség Wesselényi életében betöltött szerepét is jobban megérthetjük.

A kutatás lehetőségeit, kereteit és módszereit erősen meghatározza a Wesselényi-napló sajátos forrásjellege. A báró napi könyve – noha a kor egyik vezető politikusáról van szó – kevés utalást tartalmaz politikai pályafutására, illetve a korszak politikai kérdéseire, országgyűléseire vonatkozóan. Talán ez az oka, hogy eddig csak kisebb közlések jelentek meg belőle, ahol nem a politikus Wesselényi, hanem az utazó vagy a romantikus hős jelenik meg.⁴⁷ A napló forrásértéke nem annyira a korszak közéleti szereplőire vonatkozóan jelentős, mint inkább a báró mindennapi életének kutatásához. Mivel Wesselényi azokat a tevékenységeket mindig rögzítette, melyek napi rutinjához tartoztak, napirendje, életmódja remekül vizsgálható. A napló egyes részei sokszor csak napi egy-két soros feljegyzésekből állnak, és vannak olyan időszakok is, amelyek hosszú, akár többoldalas leírásokat tartalmaznak. A

⁴⁴ Csoma: Wesselényi, 179.

⁴⁵ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi Zoltán: B. Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. *Történelmi Tár Ú. f. 5* (1904) 305–307.

⁴⁶ Bíró: Wesselényi, 61.

⁴⁷ Lásd jelen tanulmány 11. lábjegyzetét.

naplóírás módjai erősen elkülönülnek az egyes időszakokban, egyvalami viszont állandó: a napló regiszterjellege. Egyes dolgokat a báró rendszeresen és következetesen feljegyzett, s ezek gyakran szövegpanelként, rövidítéseként épültek be a naplóba. Ilyenek az adott nap felkeresett helyek és személyek nevei, a vadászeredmények, a szeretőkkel való találkozások, a napi időjárás, illetve az egészségi állapotában történő változások. Utóbbi kategória nagyon komoly önmegfigyelésről és alapos orvosi ismeretekről tesz tanúbizonyságot, amihez hozzájárulhatott Wesselényinek az önmegfigyelést és ezek lejegyzését középpontba állító homeopata orvoslás iránti elkötelezettsége is.

A báró a naplóban először 1829. április 2-án utalt szeme problémájára: „a bal szemem mintha fátyollal be lett volna vonva. Ebéd után elmúlt.”⁴⁸ Az ezt követő években még kevés szembajra utaló bejegyzést találunk: 1830-ban három, 1831-ben nyolc alkalommal került elő a betegség a *diáriumban*. Ezekben a bejegyzésekben elsősorban esténként megjelenő homályosságra és fájdalomra panaszkodott.⁴⁹ Ebben az időszakban előfordul a probléma hiányának kiemelése is (pl. „Szemem jól.”⁵⁰), ami folyamatos vagy rendszeres szemfájdalomra utalhat. Mivel a naplónak ez az időszaka nagyon „szűkszavú”, napi egy-két soros bejegyzéseket tartalmaz, s a szemével kapcsolatos baja pedig új jelenséggé még nem vált regiszterelemmé, feltételezhetjük, hogy ebben az időszakban előfordult, hogy szemének problémáját nem jegyezte fel. Ezek a szembajra utaló „első” megjegyzések egybevágóan a Priessnitzhez írt 1838-as levélben leírtakkal, habár a levelében a nagyon pontos körleírások ellenére sem teljesen egyértelmű a szembaj megjelenésének éve. Az 1824-es betegség és egy 1829-es gyulladás felsorolása között említi meg: „A bal szemem időről időre elsötétedett.” A levél másik, szemének bajára utaló bejegyzése sem teljesen pontos: „1831-ben igen sokat szenvedtem fogfájás és mindkét lábszáramban fellépő szagató fájdalom miatt. Eközben a bal szemem elsötétedése egyre gyakrabban jelentkezett és a fejfájások is egyre gyakrabban beálltak.”⁵¹ A levél és a napló alapján a szem betegségének kezdetét az 1820-as évek legvégére tehetjük, s az már 1831-ben komoly egészségügyi problémaként jelentkezett.

A következő években egyáltalán nincs utalás szembajára. Ennek említése az 1835-ös évtől vált rendszeressé a naplóban: 1835-ben hat, 1836-ban tizenkettő, 1837-ben ismét hat alkalommal került elő. Ezekben a bejegyzésekben többnyire fájdalomra panaszkodott, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy itt sem jegyezte le mindig a szemével való problémáját, ugyanis 1836. február 28-án azt írta: „Szemem darab idő óta rosszabbul van...”⁵² de az ezt megelőző 40 napban nem találunk erre utaló más bejegyzést. A napló hallgatásának oka

⁴⁸ Wesselényi Miklós naplója. 1829. április 2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár, 5495-5496. [Jelen hivatkozás a külön betegségi naplóra vonatkozik, amelyet a naplóban német nyelven rögzítettek.]

⁴⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1830. szeptember 5., 1830. szeptember 9–10.

⁵⁰ Uo. 1831. november 30., 1831. december 1.

⁵¹ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma: Wesselényi, 179.

⁵² Wesselényi Miklós naplója. 1836. február 28. Ezt a bejegyzést idézi Szilágyi Ferencz is 1876-ban írt monográfiájában. Szilágyi 1874 júliusában Wesselényi Miklós szintén Miklós nevű fiának az invitálására utazott el Zsibóba, ahol a családi levéltárban kutathatott. A napló 1821–1822-es időszaka mellett az 1835–1839 között született naplófüzetek és a levelezés egy része alkották a báróról írt munkája gerincét. Szilágyi

nem csak a naplóíró esetleges szelekciója lehet, hanem az is, hogy a szeme hosszabb ideig problémamentes lehetett, ugyanis többször előfordult ezekben az években, hogy a báró naplójában felsorolta egészségi problémáit úgy, hogy szembaját nem említette: „Csak mulékony javulás volt a múlt keddi, szerdán megint nem fekettem ’s csütörtökön hasonlóan. Néhány nap óta a torkommal sem vagyok tisztában. Két nap óta egy keveset olvashatok, sőt az olvasás olykor enyhülést okoz. Lábaim nagyon dagadtak, s a balból a régi sebhelyről víz is szivárog.”⁵³

A bejegyzések 1838-ban kezdtek sűrűsödni, s kiderül, hogy bal szemére ekkor már alig látott: „Szemem t.i. a bal már jó részt csak díszül van; csak az éjjelt a naptól tudom vele megkülönböztetni; oldal félt még sejdítem némelykor a tárgyakat. De az keserves ám, hogy darab idő óta a jobb is kezd homályosodni.”⁵⁴ Két hónappal később ezt írta: „Jobb szemem meghomályosodott, annyira, mint még koránt is egyszer sem.”⁵⁵ Ez megerősíti az eddig ismert forrásokat: a két szemem eltérő időben, de hasonló módon kezdődött és zajlott le a látásvesztés folyamata, s erre a jelenségre Wesselényi is rendszeresen reflektált. Amikor a báró jobb szemének betegségét élte meg, többször is összevetette annak jellemzőit bal szeme elvesztésének folyamatával: „A bal szemem, mellyel már mondhatni semmit sem látok, szintén így kezdett homályosodni” vagy „Ez másodszori eset most, hogy már az alvás sem használ. A másik szememnek is ez volt végső stádiuma.”⁵⁶ Érdekes, hogy az állapotáról a naplójában is rendre nagyon pontosan beszámoló Wesselényi alig említette meg, hogy az adott bejegyzés melyik szemére vonatkozik. A „bal”, illetve „jobb” jelzők szeme kapcsán mindössze hat, illetve két alkalommal kerülnek elő, miközben a szem szó a naplóban több mint 800-szor fordul elő. A pontosítás hiányának oka az lehet, hogy a báró számára egyértelmű volt, mikor melyik szemére vonatkozik a bejegyzés, és a két szem nagyon eltérő állapota miatt nekünk sem okoz nehézséget ezt megállapítani. A bal szemére – egy közel tíz évig tartó folyamat után – 1838 tavaszán–nyarán vakult meg teljesen. A fent idézett, 1838. április 29-i bejegyzés után május 24-én már határozott mondatokkal deklarálta bal szeme elvesztését: „A’ kilátás gazdag és bájoló képén akarom szememet legeltetni; és minden pillantás azt juttatja eszembe, hogy már csak egy szem legelhet...”⁵⁷ Két héttel később egy újabb bejegyzés is megerősítette ezt,⁵⁸ akárcsak az 1838. július 29-én kelt, Priessnitzhez írt levele.⁵⁹

A naplóban – az 1829-ben és 1830-ban párhuzamosan vezetett betegségi naplók időszakától – az 1830-as évek közepétől egyre nagyobb teret nyertek az egészségre vonatkozó bejegyzések, majd az 1838-as év nyaratól a szembaj a napló egyik legrendszeresebben

Ferencz: *Idősb B. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz.* Bp., 1876. 3–4.; Szilágyi Ferencz: *Ifjabb B. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz.* Bp., 1876. 7., 32.

⁵³ Wesselényi Miklós naplója. 1837. augusztus 30., 1837. szeptember 20., 1837. szeptember 29., 1837. október 28.

⁵⁴ Uo. 1838. április 29.

⁵⁵ Uo. 1838. június 7.

⁵⁶ Uo. 1838. június 7., 1843. május 24.

⁵⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1838. május 24.

⁵⁸ Uo. 1838. június 7.

⁵⁹ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma: Wesselényi, 179.

visszatérő témájává vált. Míg 1838 júniusáig 42 bejegyzésben foglalkozott szemével, az 1838 júliusa és 1843 augusztusa közötti időszakban közel 800 alkalommal. Ennek oka 1838 tavaszának–nyarának két lényeges eseménye: bal szemének elvesztése és a jobb szemét érintő elhomályosodás súlyosbodása volt. A két esemény hirtelen döbbsentette rá Wesselényit, hogy a teljes megvakulás veszélye fenyegeti. Ezt leginkább az 1838. augusztus 22-i naplóbejegyzés mutatja meg: „Estve jobb szemem annyira homályosodott, hogy néhány lépésre az embereket nem ösmertem. Borzasztó jövődők küszöbén állok.”⁶⁰ Itt fontos megjegyezni, hogy hiába utal a napló már 1829-ben szemfájásra, a megvakulás lehetősége – jobb szemének 1838-ig tartó problémamentes állapota miatt – nem merült fel.⁶¹

A már többször idézett levéllel vette fel a kapcsolatot Vincenz Priessnitzcel, akinek a morvaországi Gräfenbergben (ma Lázně Jeseník), a Freiwaldau település felett található, 1831-ben alapított, hideg vízi gyógyintézetében elsősorban a homeopata gyógymód hívei kezeltették magukat.⁶² Ekkor, az 1838-as évben jutott el – 1834. decemberi szatmári beszéde miatt indított – hűtlenségi pere annak érdemi szakaszba, így a gräfenbergi gyógykezelést csak a kormányzervek engedélyével kérhette. Ezáltal Wesselényi a vakság témáját perébe is beemelte. Bizonyára az eljárás és a szeme állapota miatt is erős érzelmi hatások alatt állt, üldözött szerepébe is beleillett, így retorikájában igyekezett kihasználni a vakság nyújtotta „lehetőségeket”. Recursusában gyógykezelésének megtagadását a megvakíttatásával tette egyenlővé, s a kormány és az uralkodó „civilis” és keresztény értékrendjére való hivatkozással próbált lélektani hatást elérni.⁶³ Az 1839. január 14-én beadott – de már 1838 nyarán Kölcseyvel, Deákkal és Benyovszkyval nagyrészt elkészített⁶⁴ – védelmében azt írta, hogy „alperes, kit maga gyógyíthatásától elzártak, eltartóztattak, jelen pillanatban a teljes megvakulás borzasztó küszöbén áll”⁶⁵ és megvakulása esetén a *fiscus*ra hárította a felelősséget.⁶⁶ A közvetlenül a perében hozott ítélet előtt, február 2-án tartott orvosi konzílium – több más betegség megállapítása mellett – látásának megmentését találta a legfontosabbnak. Wesselényi február 9-én vonult börtönbe, a kormányzervek március 21-én döntöttek a büntetés hathavi megszakításáról, és végül április 11-én indult el katonák kíséretében Gräfenbergbe,⁶⁷ ahol kisebb megszakításokkal 1843. augusztus 24-ig⁶⁸ maradt.⁶⁹

⁶⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1838. augusztus 22. Trócsányi Zsolt szinte fordulópontként kezeli ezt a napot Wesselényi állapotában, illetve abban, ahogyan a báró a jövőjére tekintett. Kiemeli, hogy az e napi bejegyzés írásképén is látható a szembaj állapotában történt változás. Trócsányi: *Wesselényi*, 405.

⁶¹ Hasonló eredményre jutott Velkey Ferenc is. Velkey Ferenc szíves közlése.

⁶² Csoma: *Wesselényi*, 167.

⁶³ Trócsányi: *Wesselényi*, 406.

⁶⁴ Uo. 420.

⁶⁵ Kardos: *Báró Wesselényi*, I. 469.

⁶⁶ Trócsányi: *Wesselényi*, 411.

⁶⁷ Uo. 423–435.

⁶⁸ Csoma: *Wesselényi*, 177.

⁶⁹ Trócsányi Zsolt monográfiájában leginkább Wesselényi közpályán való működését vizsgálja. A magánvilág az életrajz műfajából következő „kötelező” elemek bemutatásán túl akkor válik témává, ha kihatással van a politika területére. Trócsányi elsősorban ilyen szempontból foglalkozik a báró szembajával: bemutatja, hogy a hűtlenségi per utolsó időszakában, amikor Wesselényi számára viszonylag hirtelen jelent meg va-

Az élete eddigi színtereitől és szereplőitől távoli, megszokott életkörülményeitől eltérő jellegű „varázshegyen” a báró életének keretei teljesen megváltoztak. A Priessnitz által előírt kúra szigorú napirendet írt elő – a később szintén „gräfenberg-i lakos” költő, Tompa Mihály osztályozása alapján „dühödt priessnitzistának”⁷⁰ besorolható – Wesselényi számára. A gyógykezelés nagyon pontosan előírt napi követelményeihez való alkalmazkodás nem volt idegen Wesselényi személyiségétől. Naplójában minden új élethelyzetében (Zsibó, Pest, Pozsony, s így Gräfenberg) kialakult az arra jellemző regiszterelemeket tartalmazó, a napirend visszatérő elemeit következetesen feljegyző rendszer, ami átlátható és biztonságot adó kereteket jelölt ki a számára. A gräfenbergi napló az 1830-as évek hosszú, akár többoldalas napi feljegyzései után visszatért az 1820-as évek végi, 1830-as évek eleji egy-két soros bejegyzésekhez. Akkoriban a báró napirendjét nem egy „felülről” rákényszerített kúra határozta meg, hanem a zsidói hétköznapi élet jelentette a kereteket, mégis a rendszerességnek ugyanaz a foka köszön vissza a napló ezen időszakából is. A zsidói uradalmát irányító, azt naponta bejáró Wesselényit akkoriban belülről eredő, a kiszámíthatóságot és átláthatóságot igénylő attitűd „kényszeríthette” a naplóvezetés ilyen jellegének kialakítására. Vagyis a regiszter jellegű naplóvezetés korábban sem volt idegen Wesselényitől, és az élethelyzetével, illetve személyiségének némely vonásaival hozható összefüggésbe.

A gräfenbergi időszakban a szigorú előírásokkal működő gyógykezelés és Wesselényinek a versenyzésre való hajlama találkozott a napló regiszterjellegével. A kúra előírásai alkalmasak voltak arra, hogy a báró számszerűsíthető sikerekkel, olykor túlteljesítve hajtassa végre ezeket,⁷¹ és az „eredményeket” lejegyezze napi könyvébe. Ez az attitűd más élethelyzetekben is jellemző volt rá: a vadászat, a sport, a szerelmi hódítások területein is versenyzett. Feljegyezte, hogy milyen gyorsan ér lóval Zsibóról Drágra vagy Kolozsvárra, adott idő alatt hány métert úszik, hány szalonkát vagy fürjet lő egy vadászat alatt, a szeretőivel való találkozások alkalmával pedig strigulákkal jegyezte le a „teljesített” aktusok számát. Tudjuk, hogy a Kazinczy által „*princeps juventutis Hungaricae*” címmel kitüntetett kis Wesselényit apja a szomjúság, az éhség, az álmatlanság türéseire szoktatta, s Újfalvy egyik története szerint börtönbe is vetette fiát, ha nem úgy teljesített, ahogyan azt ő elvárta.⁷² Talán ennek a neveltetésnek a hatására alakult ki a báróra jellemző versenyszellem, és ez a személyiségjegy köszön vissza a kúra teljesítésénél is. Itt szintén mérni tudta eredményességét: az előírt izzasztás és fürdés adatai (hány fokos vízben, milyen hosszan teszi meg), a zuhanyzás, a járkálás, a diéta lettek a napló váza, amit kiegészített tüneteinek, fájdalmainak, félelmeinek és a különböző betegségek minden apró változásának lejegyzé-

lós veszélyként a vakság képe, a báró hogyan próbálta meg elérni külföldi gyógykezelését. Kitér arra is, miképpen jelent meg a peres felek közötti kommunikációban a szembaj, a vakság és az esetleges gräfenbergi utazás témája, illetve milyen félelmei voltak Wesselényinek és a kormányzerveknek azzal kapcsolatban, mennyit változhat szeme állapota a fogságban. Trócsányi: *Wesselényi*, elsősorban: 405–407., 424–436., 485–486.

⁷⁰ Csoma: *Wesselényi*, 169.

⁷¹ Uo.

⁷² Lásd erről részletesen: Priszlinger Zoltán: *Strigulákban mért férfiaság: szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. Sic Itur ad Astra* 58 (2008) 213.

se. A legtöbb elem (gyakran rövidített formájú) szövegpanelként került be a naplóba. Tanulmányunkban a szembajra vonatkozó bejegyzésekre koncentrálnunk.

A szembaj ritmikája és jellege

Mit jelent témánk, a szembaj szempontjából, hogy a napló fő szervezőelemévé a kúra vált? A szigorú napirend vázlatos lejegyzése mellett Wesselényi folyamatosan reflektált a kúra egyes elemeinek szemére gyakorolt hatására. A tüneteírások részletessége miatt azt feltelezhetjük, hogy a látását érintő minden változásnak nyoma maradt a naplóban. Az első táblázat mutatja, hogy a szem állapotára hány napon utal bejegyzés az adott évben, hónapra lebontva:

1839.	ápr.	máj.	jún.	júl.								
	2	3	5	8								
1840.	nov.	dec.										
	5	2										
1841.	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.
	14	4	3	8	2	2	4	2	-	2	22	5
1842.	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.
	1	9	31	29	22	16	31	27	29	27	25	31
1843.	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.			
	31	27	26	28	22	25	23	30	10			

1. táblázat

Az 1839., 1840. és 1841. években a szembajára kevesebb utalás esik, mert ezekben az években a naplók néhol hiányosak, illetve több nap eseményeit gyakran összevonva jegyezte le a naplóíró. Ahogy az első táblázatból látszik, Wesselényi a napló utolsó másfél évében szinte mindennap írt szeme állapotáról, gyakran egy nap többször is utalva rá.⁷³ További betegségeit (vesebaj, lábán kiújuló sebe, rosszullétek) is gyakran említi, de szemének helyzete az egyetlen, ami – annak állapotától függetlenül – napi rendszerességgel jelenik meg a *diáriumban*.

Szeme állapotára, illetve annak változására nagyon széles skálán használt kifejezéseket. Leggyakrabban az általános jól/jobban/jócskán, illetve a rossz/rosszul/rosszabb

⁷³ Ez magyarázza, hogy a vizsgált időszakban összesen 593 nap írt szeméről, de a szem szó több mint 800-szor fordul elő.

szavak, illetve ezek szinonimái kerültek elő. A szemére vonatkozó bejegyzések után zárójelben a naplóban való előfordulások száma található:

jó/jól/jobb/jócska (408), helyre jött (25), javult (13), meglehető (11), nem rossz (3), tűrhető (2) és jól láttam (1);

rossz/rosszul/rosszabb (181), nem jól (55), nem javult (4), nem jött helyre (3), rosszul láttam (1).

A szem jó állapotára utaló több mint 400 bejegyzés mutatja, hogy a naplóró itt már folyamatosan tudósított a szem állapotáról, így a hosszabban tartó jó időszakoknál is napi rendszerességgel jegyezte fel a probléma hiányát. A rossz/rosszabb jelzők alacsonyabb száma azzal magyarázható, hogy az egyes problémákat gyakran árnyaltabban, pontosabb tünetleírásra törekedve írta le:

elhomályosult/homályos/homályocska (189), szem megzavarodott/zavart látás (34), nem tiszta (17), ködös (11), kettős látás (6), fájdalom (3), szinte egész vakság (2), holdvilág/gyertya körül szivárványt lát (2), sötétség (2), borongott (1), „fátylon” át lát (1), látás nem éles (1), páras (1), sokszorozott látás (1), szem bizonytalan (1), tárgyak elhalványodnak (1).

Kérdés, hogy a sok különböző, szembajhoz kapcsolódó bejegyzés közül melyek azok, amelyeket Wesselényi szinonimaként, a szóismétlést elkerülendő használt. Hogy lehetnek ilyenek, azt jelzi, hogy egyes kifejezéseknek kimutatható a naplóban egyfajta „divatja”. A „tiszta” jelzőt szemére 15 különböző hónapban is alkalmazta, összesen 80-szor, de 1842 márciusában 20 alkalommal, míg a többi hónapban csak párszor; ahogy a szem „zavarodása” is egy hónapban kilenc, a többiben egy-két alkalommal került elő. A legtöbb kifejezés azonban eltérő állapotokat, tüneteket jelölhet. A két leggyakoribb jelző: a „homályos” és a „zavart” között Wesselényi is egyértelmű különbséget tett 1842. július 18-i bejegyzésében, mikor először látása homályosodásáról írt, később ezt áthúzva „zavarodás”-ra javította,⁷⁴ ugyanezen év augusztus 4-én pedig arról írt, hogy szeme „kevésbé homályos, később a homályosság helyett zavarodottság”⁷⁵ lépett fel. A kettős (vagy hármas) látás, a szem fájdalma, a „ködös” jelző vagy az élesség hiánya pontos, jól érthető tünetleírás. Érdekesség, hogy Wesselényi két alkalommal a „szem” szót is áthúzta és azt a „látás”-ra javította.⁷⁶ A szembaj tüneteinek naplóban megjelenő széles skáláját a Priessnitzhez írt levél orvosi pontosságra törekvő leírásai egészítik ki.⁷⁷

A napló rendszeres bejegyzései miatt tökéletesen kimutatható a betegség egyik fontos jellemzője: szeme állapota nagyon ingadozó volt, sűrűn váltakoztak a jobb és rosszabb időszakok, és a jobb időszakok hossza a betegség előrehaladtával rövidült. Jobb szemének problémái 1838-ban kezdődtek, s ekkor nagyon komoly tünetekről számolt be a báró: „Pár nap óta nem olvasok, nem írok. Szemem olykor nappal is elhomályosodik.”⁷⁸ Az 1839-es évben viszont – ahogy az első táblázatból láttuk – még ritkán írt szembajáról. Az utolsó hosszabb periódus, amikor szemére keveset panaszkodott – sokszor tisztának és jónak jellemezte ál-

⁷⁴ Wesselényi Miklós naplója. 1842. július 18.

⁷⁵ Uo. 1842. augusztus 4.

⁷⁶ Uo. 1842. július 14. és 15.

⁷⁷ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma: Wesselényi, 179.

⁷⁸ Wesselényi Miklós naplója. 1838. augusztus 26.

lapotát –, 1842. március 13-tól július elejéig tartott. Ezt követően a jobb periódusok hossza már csak pár nap, esetleg egy hét volt. Ilyen időszakok voltak: 1842. október 1-től 7-ig, 1843 februárjának első hete, március vége – április eleje, illetve a teljes vakságot nem sokkal megelőző augusztus 16–20-ig tartó pár nap. A jobb időszakok rövidülését ő maga is észrevette: „Ha régebben szemem elhomályosodása hetek s olykor hónapok elteltével ismétlődött, most több napokig tartó elsötétedés után csak hamar múló tisztulás történik.”⁷⁹

A kevés jobb periódus mellett szemének állapota az 1842-es, 1843-as években általában napról napra változott. Erre ebből az időszakból szinte bármely napok jó például szolgálhatnak:

1842. szeptember 24.: „Szem jobban, mint már régóta.” 1842. szeptember 25.: „Szem reggeli 9 tájban homályosodni kezdett, de zavartsága nagy fokra nem hágott járás és iz-zadás közben helyrejött, de este megint nem volt jól.” 1842. szeptember 26.: „Szem jól estig, de 9kor homályosodott.”; „Még otthon dict[áltam] szinte 12ig. Ekkor szem rosszul.” 1842. szeptember 27.: „Szem jól.”; „Szem estig jól, de este homályos.” 1842. szeptember 28.: „Szem jól, a kertbe kimenve elhom[ályosodott].”; „Szem javult.”⁸⁰

Szemének állapota egy napon belül is nagyon eltérő lehetett: „Szemem az izzadás vége felé – (9 órákor) – homályosodni kezdett; fürdőben (9 fok) nagyon elhomályosodott, annyira, hogy az embereket 5-6 lépésnyire m[eg] nem ismertem.” Ugyanazon napon: „Szemem tisztult. Ebéd után aludtam, erre látásom helyre jött, de este 4-kor megint homályos lett, éjjel pedig megtisztult.”⁸¹ Az önvizsgálatnak ez a rendszeressége odáig vezetett, hogy a báró szabályszerűséget is megállapított szeme állapotának változásaiban: „Ezen hét alatt szemem jól volt [...] mert este soha sem tiszta, a gyertyát mindig fénykörben látom, olykor ködben tűnnek elém minden tárgyak.”⁸² Az önvizsgálat rendszerességének mértéke ekkor már nem a nap, hanem a napszak volt. Ezt jól jelzi, hogy 1842. október 19-én feljegyezte: „Szem egész nap s este is jól.”

Egy „lelkiismeretes” beteg – Wesselényi viszonya szembajához és a gräfenbergi kúrához

A folyamatos önmegfigyelést végző báró naplójában rendszeresen reflektált a látását és szeme állapotát befolyásoló tényezőkre. Az évek alatt kitapasztalta, hogy egyes szituációk, tevékenységek hogyan hatnak szemére: milyen körülmények esetén kell tartania a szem homályosodásától, és mit kell tennie, hogy javítsa annak állapotát. Ebben a fejezetben azt kívánjuk bemutatni, hogy a szembajnak milyen jellemzőit ismerte fel a beteg, s emellett képet kapunk arról is, hogy Wesselényi milyen alaposággal és pontossággal figyelte önmagát, milyen mély ismereteket szerzett az orvostudomány területén, és milyen tisztelettel és alázattal fogadta el az általa választott homeopata gyógyítási módszereket.

⁷⁹ Wesselényi Deák Ferenchez. 1842. március 22. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 297.

⁸⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1842. szeptember 24–28.

⁸¹ Uo. 1842. február 3.

⁸² Uo. 1842. február 11.

A naplószövegek mellett barátainak írt levélrészletekből is idézünk, melyek olykor kiegészítik, olykor megerősítik a „napi könyv” bejegyzéseit.

A *diárium* nagyon sok betegségre és azok tüneteire tesz utalást, mégsem derül ki egyértelmű összefüggés szembaja és más betegségei között. Leggyakrabban fejfájása járt együtt a szem problémájával. Az 1835–1836-os időszak első tíz olyan bejegyzésében,⁸³ amiben a báró szeme fájdalmára panaszkodott, azt hét alkalommal is összekapcsolta fejfájásával, s a Priessnitzhez írt 1838-as levelében is együtt említette a két tünetet.⁸⁴ A napló következő tíz, szemére vonatkozó bejegyzésében viszont,⁸⁵ – zömmel 1838-ban – csak kétszer említett meg fejfájást, kétszer pedig lábsebére panaszkodott. A naplóban később is előfordult, hogy feje és szeme fájdalmát együtt említette, de jóval többször önállóan áll a két tünet (1838 márciusának végén folyamatosan fáj a feje, de szemével nem volt baja, ahogy 1842 áprilisában-májusában is a sok „főfájás” bejegyzés mellett kevesebbet panaszkodott szeme homályosodására). Nagyobb rosszulételek idején viszont szemére is gyakrabban panaszkodott: „Mindezeknél szomorúbb az, hogy szemem, mely különben is jelen betegségem által rosszabbodott, több napok óta még rosszabbul van, s nagyon lejtőnek indult.”⁸⁶

Wesselényi a homeopata orvosi irányzat híve volt. A Samuel Hahnemann által kidolgozott gyógymód a „hasonlót a hasonlóval”-elv alapján áll, ami azt jelenti, hogy a gyógyszer kis adagjának olyan tünetet kell okoznia, mint a páciens problémája. (A velük szemben álló, és Wesselényi által naplójában és leveleiben is gyakran gúnyos megjegyzésekkel illetett „*allopaták*” gyakran nyúltak az érvágás eszközához vagy adtak a betegnek hánytató- és izzasztószerket.) A gräfenbergi vízgógyintézet elsősorban a testi mozgásra, a diétára, a fürdésekre, a vízvásra helyezte a hangsúlyt.⁸⁷ Orvosság bevételére Wesselényi csak pár alkalommal utalt, de azok neveiről, hatásairól általában nem írt. A naplóban, egy 1835-ös bejegyzésben a szembaj javulását egy Causticum nevű gyógyszer hatására vezette vissza.⁸⁸ Ezt valószínűleg nem közvetlenül a szembetegségre szedte, ez ugyanis általános homeopátiás szer. A báró nagyon komolyan tartotta a Priessnitz által előírt diétát, igaz, közvetlenül szemének állapotával kapcsolatban csak az 1830-as évekből találhatunk a naplóban az étrendre vonatkozó bejegyzést. Gräfenbergben egyedül az alkoholfogyasztás veszélyére utalt: „1-kor lefekvés. Szem jól, pedig egy kis pezsgővel excessust tettem.”⁸⁹

A priessnitzzi vízkúrától a látás javulását várták, de a vizes lepedőkbe csavarás, a mosakodások, zuhanyzások, fürdések és egyes izzasztó tevékenységek – a beteg tapasztalata szerint – inkább ártottak szemének. (Pl. „D. u. a fürdőben egy fazék meleg víz helyett ket-

⁸³ Wesselényi Miklós naplója. 1835. március 9., 1836. március 14., 1836. május 25–29., 1836. június 25., 1836. július 4., 1836. szeptember 8.

⁸⁴ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma: Wesselényi, 179.

⁸⁵ Wesselényi Miklós naplója. 1837. október 28., 1838. február 2., 1838. április 29., 1838. május 24., 1838. június 7., 1838. június 12., 1838. augusztus 22., 1838. augusztus 24., 1838. augusztus 26–27.

⁸⁶ Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminnak. 1842. március 4. Közli Csoma: Wesselényi, 174.

⁸⁷ Csoma: Wesselényi, 167–168.

⁸⁸ Wesselényi Miklós naplója. 1835. március 29. A Causticumot maga Hahnemann fedezte fel, és állította össze. Fő hatóterülete a központi és perifériás idegrendszer, a végtagok izomzata, a csontízületi rendszer és a bőr, idegrendszeri tünetei a lokalizált vagy részleges bénulások. <http://www.szenanatha-hp.fw.hu/caust.htm> (legutóbbi megtekintés: 2017. március 3.).

⁸⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1838. május 1., 1838. június 7., 1842. július 28.

tőt töltöttek, s e miatt nem hűtvén ki testemet eléggé, szemem nagyon elhomályosodott...”; „...16-ikán vizes lepedőkbe takartattam magam, erre szemem nagyon rosszul lett.”⁹⁰ Wesselényi számára komoly belső feszültséget jelentett a vízkúrában és Priessnitzben való hite, illetve a kúra szeme állapotára gyakorolt rossz hatása közötti ellentét. Az összefüggést már 1841 elején felismerte és megfogalmazta naplójában: „Szemem rosszul volt, hihetõleg a gyógmód általi új felizgatás következtében.”⁹¹ A báró úgy értékelte, hogy az orvosa által elõírt kúra az általános egészségi állapot számára hasznos, s szemére gyakorolt idõleges negatív hatásai ellenére is nélkülözhetetlen volt, így a látását érintõ problémák ellenére is kitartott a vízkúra mellett. 1842 januárjában Deáknak reflektált a helyzetre. A levélbõl kiderül, hogy Wesselényi a tüneteit és félelmeit megbeszélte orvosával, aki folytatni akarta a teljes kúrát, de betege újabb panaszára mégis kivett belõle pár elemet. Talán Priessnitz kúra iránti elkötelezettsége, valamint Wesselényinek az orvosa iránti bizalma és tisztelete vezetett oda, hogy a báró el akarta kerülni a vele való konfrontációt és 1842 januárjában az õ kikerülésével, a nála látogatást tevõ homeopata orvosa, Attomyr József által adott gyógyszereket vett be, ami kitudódott, és Priessnitzcel való konfliktushoz vezetett.⁹² A történetre röviden a naplóban is van utalás: „Reggel jókor indult Attomyr vissza. Megint használhatván a vízgyógmódot, Attomyrnak – kit 10 nap elõtt nagyon óhajtottam – kevés hasznát vehetem. Csakugyan rendelt vagy két szert, melyek a vízzel jól megférnek.”⁹³ Orvosával való feszült viszonya több januári bejegyzésben visszaköszött: „Prissnitz megharagudott, hogy izzadás után nem mosatom magam.”⁹⁴ Az eset után Wesselényi ragaszkodása Priessnitzhez azonban még tovább erõsödött, ami odáig jutott, hogy tanúk elõtt jelentette ki, hogy esetleges megvakulásában orvosának semmilyen felelõssége nincs.⁹⁵ A bárót továbbra is foglalkoztatta a probléma. Új „megoldást” a következõ évben talált rá, amit egy Kossuthnak írt levelében fejtett ki. Ekkori elmélete szerint szeme menthetetlen volt, a feketehályog bal szeméhez hasonlóan a jobbon is megállíthatatlanul elhatalmasodott, a vízkúra – ha meg nem is mentheti szemét – összességében lassította ezt a folyamatot.⁹⁶ Wesselényi a vízkúrát ezt követõen is folytatta.

A kúra részeként a betegeknek sokat kellett mozogniuk, hogy – Priessnitz elmélete szerint – a víz, a szervezetben felvett mérgekkel, izzadság formájában távozzon. Wesselényi, amikor tehetette, hosszú gyaloglásokra indult, kirándult, napi rendszerességgel sétált. Nem a hegyen található szanatóriumban lakott, hanem az alacsonyabban fekvõ Freiwaldauban volt szállása, de gyakran járt „fenn”, akár orvosával való konzultáció, egy bál,

⁹⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1839. július 7., 1841. január 13–16., 1841. április 8., 1841. július 1., 1841. július 13., 1842. február 4., 1842. március 11., 1842. július 1., 1842. július 15., 1843. január 12. Olykor – ezzel ellentétesen – a vízkúra egyes elemei javították szeme adott állapotát, de ez ritkább jelenség volt: uo. 1842. március 22., 1842. december 18.

⁹¹ Uo. 1841. január 4–7.

⁹² Wesselényi Deák Ferenchez. 1841. július 17. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 294–295.

⁹³ Wesselényi Miklós naplója. 1842. január 11.

⁹⁴ Uo. 1842. január 15.

⁹⁵ Wesselényi Miklós naplója. 1841. július 13.

⁹⁶ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1843. május 27. Közli Ferenczi Zoltán: B. Wesselényi Miklós kiadatlan levelei Kossuth Lajoshoz. *Történelmi Tár* Ú. f. 4 (1903) 21.

ismerősei meglátogatása vagy a kúrához tartozó hegymászás miatt. A gyógymódnak ez az eleme a mozgás mellett a szabadban tartózkodás miatt is jó hatással volt szemére.⁹⁷ Zárt helyen ugyanis gyakrabban elhomályosodott látása. (Pl. „Ezen kívül ülés, pipafüst, szobabeli vagy sokaság okozta hőség, vagy gőz, mind oly dolgok, miket kiállani képes nem vagyok, s mi kivált a szellemi munka s fáradtság mellett kétségen kívül igen-igen rövid idő alatt tökéletesen vakká tennének.”)⁹⁸ A bent tartózkodás idején különösen rontotta a szemét, ha a szobában dohányoztak.⁹⁹ A báró, lábán folyamatosan kiújuló sebe miatt, egy időben a szállásához volt kötvete s – a gräfenbergi szokásokhoz híven – otthon oldotta meg az izasztást. Ugyanazt a tevékenységet folytatta, amit hazatérte után Zsibón is: „az összes mozgás, amit képes vagyok megtenni, az a fafűrészelés”,¹⁰⁰ amit a szobájába beállított fűrészbakon végzett.¹⁰¹ Ekkor nem közvetlenül a munka, hanem az annak hatására keletkező fűrészporszór zavarta meg látását,¹⁰² miközben a fájdalom – amit a testből távozó mérgek okaként értelmezett – pozitívan is hathatott szemére: „Már éjjel előtt kezdett a lábomoni seb nagyon fájni, mi hajnalig alig engedett valamit aludni. Ezen éjjeli fájdalmak vagy 8 nap óta nemigen mutatkoztak, bár újbóli megjelenésük lenne szememre jó hatással.”¹⁰³

A fizikai munka mellett a szellemi tevékenységek, a koncentráció is ronthatta szeme állapotát. Trócsányi Zsolt szerint a báró 1838-as, szembajának gyors romlásához hozzájárulhatott az árvízi mentés, illetve az a többhetes szatmári tartózkodás is, mikor peréhez gyűjtött tanúvallomásokat.¹⁰⁴ Egy 1843-as, Kelemen Benjáminhoz írott levelében a Gräfenbergből hazatérő báró másfél napos pozsonyi tartózkodása kapcsán arra panaszkodott, hogy a városi környezet, a társasági lét, és a közdolgozókban való részvétel már lehetetlen számára.¹⁰⁵ Wesselényi 1844 nyarának végén bekövetkező teljes megvakulását Trócsányi az ez év júniusában írt sok levele miatti erőfeszítés „gyümölcésének” nevezi.¹⁰⁶ Maga Wesselényi is többször utalt arra, hogy a szellemi erőfeszítések kihatnak szeme állapotára: „Már 6 óra előtt megszűntem diktálni s figyelmet nem kívánó újság cikkeket olvastattam; szemem tiszta is maradt egész 9-ig, de ekkor homályosodott, hanem nem nagyon.”; „Ebed után lefeküdvén alvásra szem javult, de fekvé maradtam s olvastattam s erre a szem megint rosszabb lett.”¹⁰⁷ Gräfenbergben írta 1842–1843-ban *Szózat a magyar és szláv nemzetiség*

⁹⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1835. május 25., 1836. március 14., 1839. július 7., 1842. július 3., 1842. augusztus 27.

⁹⁸ Wesselényi Miklós levele Kiss Károlynak, 1841. február 28. Közli Csoma: Wesselényi, 171. További példák: Wesselényi Miklós naplója. 1842. április 7., 1842. szeptember 5., 1842. szeptember 15.; Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1843. május 27. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 20.; Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 306–307.

⁹⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1839. június 11., 1842. március 26., 1842. július 21.

¹⁰⁰ Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1846. március 2. Közli Csoma: Wesselényi, 182.

¹⁰¹ Csoma Borbála: Magyarok priznicben, avagy a gräfenbergi magyar fürdővendégek hétköznapijai. *Prágai Tükör* (2002) 5. sz. 28–29. 2. jegyzet.

¹⁰² Wesselényi Miklós naplója. 1842. március 1., 1842. november 4.

¹⁰³ Uo. 1842. szeptember 18.

¹⁰⁴ Trócsányi: *Wesselényi*, 405.

¹⁰⁵ Trócsányi: *Wesselényi*, 485.

¹⁰⁶ Uo. 405., 486.

¹⁰⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1841. május 12., 1842. március 22., 1842. augusztus 9., 1842. november 20., 1842. november 22.; Wesselényi Deák Ferenchez. 1842. március 22., 1843. február 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi

ügyében¹⁰⁸ című utolsó nagy művét. Szembajának hátráltató voltára többször panaszkodott Kossuthnak: „Tudod, miszerint a Slavismus tárgyában kezdettem volt firkálni; fejem, szemem s különbeni szenvedéseim gördítette akadályokat legyőztem annyira, hogy azon iratnak mintegy fele már készen van.”¹⁰⁹ A levelek diktálása és olvastatása mellett Wesselényi úgy érezte, hogy a rossz hírek is rontják a szeme világát. Ezen valószínűleg az azok okozta feszültség hatását érthette. Naplójában és egy Kossuthnak írt levelében is utalt egy zalai megyegyűlésen történetekre, ahol két halálos áldozata is volt a politikai küzdelemnek, Deák Ferenc portája előtt is gyűjtogattak,¹¹⁰ ezek híre pedig rontotta szeme állapotát: „...hír Zalabani házi adó megbukásáról, erre szem elhomályosodott.”¹¹¹; „A zalai gyászhiért reggel vevém s látásomat azon egész napra elhomályosította. Lelki szememet is jövendőnkre nézve ború fedi.”¹¹²

A szem állapotát javító elemek közül – a vízkúra egyes elemei mellett – leggyakrabban a délutáni alvás jelenik meg a napló bejegyzéseiben: „Szem reggel rosszul, de a vadászhoz visszatérvén kevés álomra megtisztult.”¹¹³ 1842–1843-ban már ez sem mindig használt: „Ez másodszori eset most, hogy már az alvás sem használ. A másik szememnek is ez volt végső stádiuma.”¹¹⁴

A teljes sötétség beállta

Wesselényi szemének állapota gyakran változott, de a jobb és rosszabb időszakok hullámozása ellenére is kimutatható egy folyamatos látásromlás. Ez 1844-ben jobb szeme világának elvesztéséhez, és így a teljes vaksághoz vezetett. A naplóban a látásromlást elsősorban a rövid, szövegpanelszerű bejegyzéseken túl lejegyzett plusz információk alapján lehet rekonstruálni. A beteg, a közvetlenül érezhető súlyosbodó tünetek mellett úgy találkozott a betegség újabb állomásaival, hogy bizonyos – addig problémamentesen folytatott – tevékenységeinek elvégzése nehézségekbe ütközött vagy lehetetlenné vált.

Jobb szeme homályosodásának kezdete után pár hónappal találkozunk az első olyan bejegyzéssel, ahol egy hétköznapi tevékenység kapcsán okozott problémát szembaja:

(1904), 297–298., 300.; Wesselényi Miklós levele Vincenz Priessnitzhez. 1838. július 29. Közli Csoma: Wesselényi, 179.; Wesselényi Miklós levele Kiss Károlynak. 1841. február 28. Közli Csoma: Wesselényi, 171.; Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1842. július 17., 1842. november 29., 1843. május 27. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 7., 9., 20.

¹⁰⁸ Wesselényi: *Szózat*. 1842 júliusában már nekilátott a mű megírásának, amivel 1843. január 10-ére készült el. Deák Ágnes: Wesselényi Szózata a korabeli osztrák–német és szláv röpiratirodalom tengerében. In: *Wesselényi emlékülés*. Szerk. Takács Péter. Fehérgyarmat, 1996. (A Kölcsey Társaság füzetei 8.) 17.

¹⁰⁹ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1842. július 17., 1842. november 29. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 7., 9.

¹¹⁰ Trócsányi: *Wesselényi*, 487.

¹¹¹ Wesselényi Miklós naplója. 1843. április 11.

¹¹² Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1843. április 12. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 13.

¹¹³ Wesselényi Miklós naplója. 1841. március 30., 1841. július 1., 1842. február 3., 1842. március 1., 1842. március 18.

¹¹⁴ Uo. 1842. március 21., 1842. augusztus 9., 1843. május 24.

„Színház Fra Diavolo, most sem bírta szem[em].”¹¹⁵ Gräfenbergben 1841 novemberéig nagyon szűkszavú a napló, a kúrán és a tünetek leírásán túlmutató eseményként csak pár táncmulatságon vagy bálon való részvételről értesülünk. 1841 novemberében a lövőhelyen „jól láttam s jól lőttem”¹¹⁶ bejegyzéssel írt a problémamentes időszakról, három hónappal később viszont a szembajjal kapcsolatos tünetekben feltűnt egy új jelenség: az embereket már 5-6 lépésről sem ismerte meg.¹¹⁷ 1842. március 17-én már nem tudott beállni a lövőhelyen a többiek közé, ami három nap múlva megismétlődött.¹¹⁸ A szem gyakran változó állapotát mutatja, hogy a két lövőhelyi kudarc között viszont a levelek diktálásakor egyet még saját kezével írt meg,¹¹⁹ március végén viszont már újra arra panaszkodott, hogy: „...látásom annyira elhomályosodott, hogy 5-6 lépésről az arcvonásokat kivenni nem tudtam.”¹²⁰ A következő hónapokban ugyan jobban volt, de az általános látásromlást jelzi, hogy hangsúlyosan jelenik meg a naplóban, hogy a báró egyik nap önmaga tudott leveleket írni,¹²¹ illetve a korábbi kudarcok után ismét lőni gyakorolt pisztolyával.¹²²

A szem romlásában újabb állomásként az időleges sötétség jelent meg 1842 júliusában: „Aludtam is, de siker nélkül; szemem mind rosszabbul lett, sem ábrázatot, sem tárgyakat nem voltam 3-4 lépésnyire is képes kivenni.”¹²³ Wesselényi érezhetően nagy kitartással küzdött korábbi tevékenységei fenntartásáért. Július 14-én ismét ott volt a lövőhelyen, s aznap még lovagolt is.¹²⁴ A következő napokban viszont megjelentek a kettős látás és a szeme előtti köd tünetei, és rendszeressé vált, hogy pár méterről már nem ismerte fel az arcokat.¹²⁵

A kora őszi időszak ismét szeme állapotának jobb periódusát hozta. Augusztus 30-án újra saját maga írt,¹²⁶ majd szeptemberben pár napra vadászni utazott, ahol várta a szem tisztulásának rövid időszakait, hogy el tudjon ejteni pár állatot, a következő napon azonban a látási problémái miatt vissza kellett térnie szállására.¹²⁷ A szeptemberi hónapban már több naplószóveg is a vakságról szólt. (Pl. „...annyira nem csak elhomályosodott, hanem elsötétedett, mint még soha sem, már a látástól teljesen búcsút gondoltam venni.”)¹²⁸ Októberben ismét jobb időszak következett, ekkor újra tudott írni is.¹²⁹ Decemberben azonban egyértelműen romlott a szeme: míg korábban 3-4 méterre lévő dolgokat nem

¹¹⁵ Wesselényi Miklós naplója. 1838. október 24.

¹¹⁶ Uo. 1841. november 23.

¹¹⁷ Uo. 1842. február 3.

¹¹⁸ Uo. 1842. március 17., 1842. március 20.

¹¹⁹ Uo. 1842. március 19.

¹²⁰ Uo. 1842. március 21., 1842. március 29..

¹²¹ Uo. 1842. április 4.

¹²² Uo. 1842. május 4.

¹²³ Uo. 1842. július 1.

¹²⁴ Uo. 1842. július 14.

¹²⁵ Uo. 1842. július 15., 1842. július 18–19., 1842. július 22.

¹²⁶ Uo. 1842. augusztus 30.

¹²⁷ Uo. 1842. szeptember 9–10.

¹²⁸ Uo. 1842. szeptember 15., 1842. szeptember 30.,

¹²⁹ Uo. 1842. október 15., 1842. október 27., 1842. november 15.

tudott felismerni, most már saját lábán lévő sebeit sem látta.¹³⁰ Gyakori tünet lett a kettős látás,¹³¹ s az, hogy egy időben homályos és éles képek is feltűntek szeme előtt.¹³² 1843. január 9-én írta le először: „olykor egészen elveszett szemem világa.” A következő hónapokban még többször találkozhatunk a szem javulására utaló bejegyzéssel is, de a rossz időszakokat csak pár napos jobb periódusok szakították meg. 1843 áprilisában is tervezte még a vadászatot, de a szalonkát már csak hallotta, nem látta.¹³³ Ekkor már gyakori volt, hogy a legközelebbi embereket vagy tárgyakat sem ismerte föl. (Pl. „...a homály annyira hágott, hogy fürdés után, 3-kor kinn ebédelvén enni is alig láttam, és senkit sem ismertem egy pár lépésre meg.”)¹³⁴ Wesselényi nagyon jól tudta másik szeme világának elvesztése miatt, hogy ez már a „végső stádium”.¹³⁵ Augusztusban még több nap is szeme jobb állapotáról számolt be,¹³⁶ de a napló utolsó bejegyzésében ismét panaszkodott szemére.¹³⁷

Wesselényi naplójának az utolsó bejegyzésére 1843. szeptember 19. került sor. Öt nappal később hagyta el Gräfenberget és tért haza erdélyi otthonába, Zsibóra, ahol élete következő éveit töltötte. A naplónak nagy valószínűség szerint vannak elveszett részei, azt azonban feltételezhetjük, hogy 1843 szeptemberével a báró végleg abbahagyta napi könyve vezetését. Könnyen elképzelhető, hogy az utazás napjai (a gräfenbergi szanatóriumból a zsidói uradalomba) és a zsidói berendezkedés miatt megszakadó naplóvezetés vált a naplóírás „végleges szüneteltetésévé.” Wesselényi új élethelyzetbe került, amikor teljesen elveszítette szeme világát, és így a nem a nyilvánosságnak szánt napló vezetése a visszaolvasás lehetőségének elvesztésével értelem nélkül maradt. (Levelezése folytatódott, mivel annak funkciója a Pesttől és Pozsonytól távol fekvő zsidói uradalom lakója számára a társasági és politikai élethez való kapcsolódás legfontosabb módjává vált.)

A napló megszakadása miatt a végleges megvakulás pontos idejét, illetve az azt megelőző időszakot a báró levelezése alapján lehet rekonstruálni. Ezt Trócsányi Zsolt is megtette Wesselényiről szóló nagymonográfiájában,¹³⁸ de egyik, Deákhhoz írt levelében – amit közel kilenc hónapos levélírási szünet után küldött – maga Wesselényi is hosszabb összefoglalót írt szembajának erről az időszakáról.¹³⁹ Mind ezekből, mind a kiadott Wesselényi-levelezés egyéb forráshelyeiből is ugyanazt a folyamatot figyelhetjük meg, mint amit a napló – napi bejegyzései miatt jóval részletesebb adattára – alapján 1843 szeptemberéig is láttunk: jó és rosszabb periódusok egymást követő változásaival valósult meg egy folyamatos látásromlás, ami 1844 nyarán érte el a teljes vakságot. 1843–1844 telén – annak ellenére, hogy még vadászni is próbált, és szemüveg nélkül is írt¹⁴⁰ – szeme

¹³⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1842. december 15.

¹³¹ Uo. 1843. január 7., 1843. május 31.

¹³² Uo. 1843. május 12.

¹³³ Uo. 1843. április 6.

¹³⁴ Uo. 1843. április 22., 1843. július 24., 1843. augusztus 6.

¹³⁵ Uo. 1843. május 24.

¹³⁶ Uo. 1843. augusztus 16–19.

¹³⁷ Uo. 1843. szeptember 19.

¹³⁸ Trócsányi: *Wesselényi*, 485–486.

¹³⁹ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 305–307.

¹⁴⁰ Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminhoz. 1843. december 21. és Ferenczyhez. 1843. december 29. Idézi Trócsányi: *Wesselényi*, 486.

homályosodása már állapotának jobb időszakában is jelentkezett.¹⁴¹ Pár napig már „egészen vak voltam”¹⁴² – írta a következő hónapról Deáknak, s március 11-i levelében Kossuthot is a további látásromlásról értesítette.¹⁴³ Áprilisban még két levelet is teljesen saját kezűleg írt meg, ezt követően viszont már csak aláírta a lediktált szövegeket.¹⁴⁴ A gräfenbergi időszakhoz hasonlóan, zsigóit otthonában – Priessnitz előírásai alapján¹⁴⁵ – folytatott vízkúra sem volt jó hatással szemére.¹⁴⁶ Az utolsó időszakban már többször előfordult, hogy napokra elvesztette látását: május végén régi barátjának, Fischer főhadnagynak készített szemvizet, ami Fischert majdnem megvakította, s a báró az izgalom hatására napokon keresztül nem látott.¹⁴⁷ E hónapok leveleinek hangulatában az elkerülhetetlen vakságra való méltóságos felkészülés mellett a látás megmentésének utolsó kétségbeesett próbálkozásai is megjelentek: barátaitól azt kérte, hogy küldjenek minél gyorsabban egy homeopata orvost,¹⁴⁸ s májusi–júniusi leveleiben folyamatosan várta dr. Stapfot,¹⁴⁹ és a sokak által ajánlott – Wesselényi által sokáig elutasított – rudnói csodapaphoz¹⁵⁰ való elutazás terve is felmerült benne. Orvosa végül csak július elején érkezett meg, amit Wesselényi már „vesztett csata utáni segítség”¹⁵¹-nek értékelte. Széchenynek május 28-án azt írta, hogy négy napja már nem lát semmit.¹⁵² Nem tudjuk, hogy a következő hónapban történt-e időleges javulás, július 5-ei levelében Deákot már arról értesítette, hogy „teljesen vaknak neveztettem”,¹⁵³ s ezt részletesebb tünetleírással is kiegészítette: „közel két hónapja, hogy bármi közel sem tudok senkit is ábrázatjáról megismerni; más vágja fel ételemet s adja poharamat kezembe; látásom jórészt csak annyiból áll, hogy a napot az éjtől meg tudom különböztetni.”¹⁵⁴ A hónap végén Kossuthhoz írt levelében is „teljesen rám borult örök éj”¹⁵⁵-ről írt. A látás végleges elvesztését így 1844 júniusára tehetjük.¹⁵⁶

¹⁴¹ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 306–307.

¹⁴² Uo. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 306.

¹⁴³ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. március 11. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 167.

¹⁴⁴ Kardos: *Báró Wesselényi*, II. 146.

¹⁴⁵ Csoma: Wesselényi, 177.

¹⁴⁶ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 306.

¹⁴⁷ Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminnak. 1844. május 25. Idézi Trócsányi: *Wesselényi*, 486.

¹⁴⁸ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. május 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 168–169.

¹⁴⁹ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. június 19. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 174.

¹⁵⁰ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. június 1. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 171–172.

¹⁵¹ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. július 3. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 175.

¹⁵² Wesselényi Széchenyi Istvánhoz. 1844. május 28. Közli Ferenczi Zoltán: *Kiadatlan levelek Gróf Széchenyi István és Báró Wesselényi Miklós levelezéséből. Akadémiai Értesítő* 17 (1906) 105.

¹⁵³ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 307.

¹⁵⁴ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 307.

¹⁵⁵ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. július 31. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 176.

¹⁵⁶ Kardos Samu – aki, már fentebb láttuk, hogy a szembaj kialakulása kapcsán belebonyolódott a legendák és a történelmi tények ütköztetésébe – a bal, illetve a jobb szem elvesztése kapcsán egymásnak teljesen ellentmondó állításokat fogalmazott meg. Bal szeme elvesztését a fogság utánra helyezte, az egyik szöveghelyen 1840-re (Kardos: *Báró Wesselényi*, I. 361.), majd egy másik helyen 1841-re datálta (uo. II. 135.). Kardos tévedése azért meglepő, mert hatalmas munkát végzett Wesselényi naplójának, levelezésének és a per anyagának feldolgozásával, amikből egyértelműen kiderül a bal szem 1838-as elvesztése. A teljes vakság

Készülés a vakságra

A „vakság” szó a naplóban 14 bejegyzésben található meg, amiből 12 vonatkozik saját szeme világra (egyszer egy vak lóról írt,¹⁵⁷ egyszer pedig egy vak művész koncertjéről¹⁵⁸). A második táblázatban ennek a 12 bejegyzésnek az időbeli eloszlását láthatjuk:

1838	7
1839	-
1840	-
1841	3
1842	2
1843	-

2. táblázat

A második táblázat jól mutatja, hogy a megvakulás lehetőségének gondolata 1838-ban jelent meg Wesselényinél, s a naplóíró ekkor foglalkoztatta leginkább. „Szemgyulladás következtében szegény már egy pár hét óta semmit sem lát.” – írta egy ismerőséről. – „Megrázott látása, magamra nézve is egy borzasztó jövendőbe tekintek.”¹⁵⁹ Az első bejegyzések, amelyek a vakság elkerülhetlenségére reflektáltak, még a megdöbbenés hangjai voltak. Többször használta a „borzasztó”, „rémisztő”, „irtózatoss” szavakat, gyakran a „jövő” szóval összekapcsolva.¹⁶⁰ A személyes élet tragédiája mellett, mivel a megvakulás réme Wesselényi életének egy sajátos időszakában jelent meg, vakságáról szóló 1838-as naplóbéli és nyilvános megjegyzései, tettei politikai mezőben is értelmezhetőek. Wesselényi körül az ez évi árvízi mentés és ekkor már három éve húzódó perének várható közeli befejezése miatt pezsgő volt a hangulat, amit számára a látás elvesztésének hirtelen felismert eshetősége tovább fokozhatott. 1838 augusztusában és szeptemberében pár hét alatt többször elment a „vakok próbatételére”:¹⁶¹ „Szörnyen megrázott. Sírtam, de nem szegyélltem.” Elkezdte intézni peréhez a szembajjal kapcsolatos orvosi papírokat is („Stáhlyt kerestem bizonyítványt akarván tőle szemem állapotáról venni.”¹⁶²), s tett alapítványt a vakok intézete számára („A vakok intézetének 2500ft cp. alapítottam és az

kapcsán is következtelen: előbb 1843-ra helyezi annak beálltát (uo. I. 352.), majd egy másik szöveghelyen – helyesen – 1844-re (uo. II. 135.).

¹⁵⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1835. augusztus 16.

¹⁵⁸ Uo. 1841. június 3.

¹⁵⁹ Uo. 1838. április 19.

¹⁶⁰ Wesselényi Miklós naplója. 1838. április 19., 1838. április 29., 1838. május 24., 1838. június 7.

¹⁶¹ Uo. 1838. augusztus 26. Ez egy általános szemvizsgálat egyik eleme volt. Négy nappal később már erről is beszámolt a báró (uo. 1838. augusztus 30.). Ez a vizsgálat nem azonos a börtönbe vonulás előtti, Bíró Imre által is elemzett konzíliummal, arra fél évvel később került sor, de a sürgős orvosi beavatkozás szükségességéről szóló bizonyítvány készítése szintén a Gräfenbergbe vonuláshoz szükséges irat volt. Trócsányi: *Wesselényi*, 406.

¹⁶² Wesselényi Miklós naplója. 1838. augusztus 26.

arról szóló oklevelet a Kappel kezébe küldöttem.”¹⁶³). A báró – akinek naplójában pár héttel korábban jelent meg először a „vakság” kifejezés – nagyon intenzíven, a nyilvánosság előtt élte meg azt a szituációt, amelynek kapcsán látásának végleges elvesztése is felmerült. Szeptember 2-án, miután elutasító választ kapott folyamodványára, még inkább indulatba jött: „A nádortól válasz jött folyamodásomra. Emberiség nélküli és a kegyetlen megtagadás mellett, még gúny hangján van írva. Így hát erővel megvakítanak. Tehát a szemkitolások kora újra megjelenik.”¹⁶⁴ Pár nappal később még tett egy megjegyzést („Itt e porban kell naponként inkább vakulnom és sehová sem mozdulhatok.”¹⁶⁵), de ezt követően 1838-ban már nem találunk a megvakulással kapcsolatos bejegyzést a naplóban. Az 1841-es, 1842-es bejegyzések már más jellegűek: itt a vakság a szembaj adott napi állapotát leíró nagyon is konkrét tünetet jelenti: „Szinte egész vakság.”; „Szinte vakon.”; „Délután s este szinte vak...”¹⁶⁶.

A báró leveleiben fogalmazta meg részletesebben, hogyan élte meg látása elvesztését. Itt érdemes végiggondolnunk, hogy Wesselényi önértelmező szövegeit – akár naplójába jegyezte le őket, akár egy levélben szerepelnek – mennyiben fogadhatjuk el „valós”, tényyszerű helyzetértékelésnek. Az 1830-as évek végének önreflexív bejegyzéseiben a személyes tragédiák, a test betegségei és a politikai pályáiv lehanyaglása egy koherens énelbeszélés rendszerében kapcsolódnak össze. 1831 és 1839 között nagyon sok olyan tragédia érte a bárót, mely egy erős önazonossággal rendelkező személyiséget is megvisel. 1831 decemberében, többhetes ápolás után saját kezei között hunyt el édesanyja, akivel – bizonyára apja korai halála miatt is – nagyon szoros volt a kapcsolata. 1834 decemberében indított magyarországi perének nehezen megjósolható végkifejlete a sok feszültség mellett a politikai pályafutását is ellehetetlenítette. Az ellene indított erdélyi per miatt 1835-től kezdődően nyolc éven keresztül nem térhetett vissza otthonába, Zsibóra. 1836-ban vívott párbajának lehetséges kimenetelei között felmerült halála vagy letartóztatása is. 1837-ben két, a báró által sohasem látott, de a távolból is érdeklődve és érzelemdús figyelemmel kísért gyermeke is meghalt egy himlőjárvány következtében Zsibón. Bal szeme világának elvesztését, a vakság közeli eljövételének rémképét és 1839-es bebörtönzését hét éven belül a sokadik sorscsapásként kellett megélnie.¹⁶⁷

A báró önképének fő szervezőelemei férfiassága, kitarítása és csapások elviselésének képessége voltak. Apja már gyermekkorában próbák elé állította és fizikai nehézségek eltűrésére edzette. Ezt az apát fiatalon, 13 éves korában elvesztette, de Kazinczy „*princeps juventutis Hungaricae*” címe és a „zsibói bölény” öröksége továbbra is fontos része maradt identitásának. Külső megjelenése, hangja, határozott fellépése, sportsikerei és a közéletben megnyilvánuló szervezőképessége mellett az árvízi mentés is jól mutatja a saját maga és környezete által együtt alakított kép jellemzőit. A napló- és levélszövegek forráskriti-

¹⁶³ Wesselényi Miklós naplója. 1838. szeptember 19.

¹⁶⁴ Uo. 1838. szeptember 2.

¹⁶⁵ Uo. 1838. szeptember 7.

¹⁶⁶ Uo. 1841. július 13., 1841. november 19–20.

¹⁶⁷ Wesselényi életének ismertetését lásd Trócsányi: *Wesselényi*, 118–439. passim, illetve Fónagy: *Wesselényi*, 16–17. Wesselényi két elhunyt gyermekéről Merényi-Metzger Gábor ír részletes anyakönyvi adatokkal. Merényi-Metzger Gábor: *Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. Valóság* 59 (2016) 9. sz. 28.

kai vizsgálata szempontjából fontos bemutatnunk Wesselényinek egy másik attitűdjét, a korszellemtől sem idegen pozórságra való hajlamot. A szerepjátszás, a túldramatizálás, a romantikus gesztusok a naplóban, írásaiban, politikai szerepléseiben is jelen voltak. Dénes Iván Zoltán a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* kapcsán emeli ki a túlírt, terjengős stílust és az elfogult kifejtést.¹⁶⁸ Ennek középpontjában a romantika kora és a lovagvilág iránti vonzalom állt, amire jó példa a naplóban végig követhető szerelmi kapcsolata a családja által a bárótól eltiltott Brudermann Marie nevű pozsonyi polgárlánnyal.¹⁶⁹ A lovagkort idéző romantikus önképre erős hatással lehetett a korábban a gyakorlatban működő, lovagi erényeket a középpontba állító erényszövetség is, melyet Széchenyi Istvánnal és Károlyi Györggyel szerveztek meg maguk számára.¹⁷⁰ Az Újfalvy Sándor által leírt vadászatokon modern „lovagi tornákat” is rendeztek, de a párbajt is tekinthetjük az ősi férfiaság elemeinek túlélését biztosító intézménynek.¹⁷¹ Széchenyi egyes, Wesselényivel való találkozásai után lejegyzett reakciói bizonyítják, hogy a grófnak kortársként is feltűnt a bárónak ez a személyiségjegye, sőt ezek a mozzanatok kifejezetten zavarták és bosszantották őt.¹⁷²

Hogyan éli meg a tragédiákat a környezete és önmaga számára is a hősi képben feltűnő, rendíthetetlen, erős férfi? Milyen önelbeszélés keretei között őrizhető meg a fenti leírt identitás? Velkey Ferenc a báró Wurmbrandttal vívott párbajának időszakában keletkezett Széchenyi- és Wesselényi-naplószövegeket vizsgálva és feleltetve írja le Wesselényi önképének egyik fontos aspektusát: a mártíromságra való hajlamot. A báró önmeghatározásának új címkéjeként tűnt fel az 1830-as évek második felében az „üldözött”, a „bujdosó”, a „száműzött” és a „mártír”, majd az 1840-es évek elején a „polgári halott” kifejezés.¹⁷³ Az „erős férfi” és az „üldözött” képe könnyen összekapcsolható: Kemény Zsigmond szerint Gräfenbergben Wesselényihez mint a „szabadeszmék kikiáltott hőséhez és martyrjához” fordultak betegtársai,¹⁷⁴ míg Kossuth Sámsonként utalt Wesselényire, mely motívumban a fenti két elemet a testi baj, a vakság is kiegészíti.¹⁷⁵ A kirekesztettség-érzés a Wesselényi családtól eleve nem állt távol, a kis Miklós gyerekkorában is hasonló narratívákkal találkozhatott apja kufsteini fogsága kapcsán.¹⁷⁶ A szenvedés megélése a más identitáselemeknél is szívesen pózoló Wesselényinél olykor túldramatizált, gyakran a végzettel és a halállal kapcsolatos elmélkedésekben öltött tetet, összekapcsolva a politikai kitaláltság és a testi bajok témáját. Ilyen szövegrészek a naplóban is megjelennek. Wesselényi Miklós *diáriuma* – jellegéből adódóan – nem a nyilvánosság számára szánt

¹⁶⁸ Dénes: Előszó, 9.

¹⁶⁹ Priszlinger: *Strigulákban*, 223–226.

¹⁷⁰ Velkey Ferenc: *Széchenyi baráti erényszövetségben (1825–1828)* című előadása. 225 éve született a legnagyobb magyar, Széchenyi István. Bp., 2016. november 3.

¹⁷¹ Lásd részletesebben Priszlinger Zoltán: A sport mint téma Wesselényi Miklós naplójában. In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. (Speculum Historiae Debreceniense 4) 132., 140.

¹⁷² Velkey: Golyóbis, 110.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Deák: Wesselényi, 21.

¹⁷⁵ Velkey Ferenc szíves közlése.

¹⁷⁶ Fónagy: *Wesselényi*, 9.

szöveggént keletkezett. Ebből azonban nem következik, hogy a naplóról által megfogalmazott mondatok torzulások nélkül mutatnák be a „valóságot”. Megint csak Velkey Ferenc írására utalhatunk, amiből kiderül, hogy a báró által a naplójába lejegyzett gondolatok többször visszaköszönt személyes beszélgetéseiben is.¹⁷⁷ A napló alkalmas terep lehetett arra, hogy a báró ezeket a helyzetértékeléseket „kimunkálja”, az önelbeszélések vázát megformázza. A legtöbb, vaksággal és elmúlással kapcsolatos gondolatát azonban leveleiben fejtette ki.

Egy Deák Ferenchez írt leveléből az derül ki, hogy a vakság jóval szembaja megjelenése előtt az egyik legnagyobb félelme volt: „Barátom, két dologtól irtóztam gyermekkorom óta s e kettőtől, mondhatom, rettettem. Már jókor szoktattak s szoktattam magamat bármi veszélynek is nyugodtan nézni szemébe, de azon két dolog, t. i. vakulás s dühödés, hányszor csak eszembe jutott, mindenkor borzadás futotta át idegeimet s e rémképeken megtörve éreztem minden erőmet; – s íme éppen e kettő közül egyiknek kelle engem érni.”¹⁷⁸ Többször is kifejezte – igaz, még a teljes megvakulás előtt –, hogy a vakságnál is nehezebben élhető meg maga a látásvesztés hosszan elhúzódó folyamata, s a tudat, hogy ez be fog következni. Egyik, 1842-es levelében, szintén Deáknak írt arról, hogy szeme állapotának jó és rossz periódusai csak megnehezítették a helyzetét, a jobb periódusok után újra és újra csalódásokat kellett megélnie.¹⁷⁹ A tényleges vakság beálltakor Kossuthnak írt levelében szintén visszautalt arra a hosszú időszakra, amíg a teljes sötétségre készült: „E borzalmak, Barátom! rémítőbbek s gyötrőbbek, mint amilyeneknek azokat még én is képes voltam előre gondolni, ki pedig azokra évek óta készültem s azok eléggé feketéni festésére képzőtehetségemet a lehetőségig felcsigáztam.”¹⁸⁰ Wesselényi mondata és szóhasználata („készülés” – ami egy színházi szerep kapcsán is működő kifejezés) arra utal, hogy végiggondolta, hogy egy vakon élő embernek milyen lehetőségei, körülményei, „póza” vannak. Vakságát több megjegyzésében transzcendentális térbe helyezve, a jó és a gonosz küzdelmének részeként értelmezte. A világosság a jót (az Urat) jelenti: „Áldjátok sorsotokat Ti, kik számára létezik az, mit a mindenek ura mint legfőbb jótétet adott, mi saját létének mindent élesztő szikrája, a világosság. Ezt nélkülözni, e nélkül élni a borzalmak borzalma.”¹⁸¹ A vakságot pedig a rossz hozta el, Kossuthnak írt levelében a „pokol” és a „gonosz” szavak egyszerre vallásos, de politikai értelmet is hordozhatnak: „Ha a pokolnak e diadalt nem engedem is, de részesül abban, mi annak, ha nem fontos győzelme is, de valódi öröme lehet, azaz: sötétségbe taszíthatni a világot keresőt s imádót. Talán ennagyzástól szint oly távol, mint hízelgéstől, méltán állíthatom, hogy az én örök éjbeni

¹⁷⁷ Velkey: Golyóbis, 110–112.

¹⁷⁸ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. szeptember 27. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 307.

¹⁷⁹ Wesselényi Deák Ferenchez. 1842. március 22. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 297. Hasonlóan fogalmaz Kelemen Benjáminhoz írt levelében is: „A megvakulás méreg keserű előízlete szüntelen számban van, s e keserű íz a legédesebb örömeiket is képes lenne elemészteni...” Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminnak. 1842. március 4. Idézi Csoma: Wesselényi, 173–174.

¹⁸⁰ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. július 31. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 176.

¹⁸¹ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. szeptember 27. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 307–308.

taszítottatom s a Te világító fényednek láthatásunkról kizorítása a gonosznak egynemű örömet okozó...”¹⁸²

A vakság kapcsán Wesselényi a legtöbbet az „örömtől és élvezéstől való [...] elszakadás”-ról írt.¹⁸³ A báró, ha nem is egyszerre, de már a betegség alatt lényegében számba vette naplójában azokat a dolgokat, amiket látásával együtt el fog veszíteni: „Meválni ép és eleven testétől és helyébe a lelket fájdalommal és lankadtsággal bénító testet kapni. Elveszteni az erőt, mozoghatóságot, és egészséget, az örömök ezen bő forrásait, és örökre veszteni el. És nélkülözni gyönyörűségeket, melyekhez szokás és szenvedelem láncolt.”¹⁸⁴ Az olvasás, a világ szépségeinek csodálása, a testmozgás és a vadászat azok a dolgok ezen a „listán”, amiről a legnehezebb lemondani.¹⁸⁵ A Deákhoz írt 1842. márciusi levelében – mintegy személyiségképét és életvezetési ars poeticáját foglalva össze – reflektált arra, hogy mit veszít el megvakulásával: „Barátom, a vakság bárkire nézve is gyászos állapot! De ezen szerencsétlenség nagyságának is van egyedszerű fokozata: oly személy még vakon is élvezhet örömeiket s vakon sem vesztett mindent el, kinek lassan forgó vére a heverést s henyélést kedvessé teszi, ki vagy természettől mozgásra termett idomokkal nem igen áldatott meg, vagy kit nevelés s élelmód járáshoz s mozgáshoz nem, avagy attól elszoztatott s kinek másoktól függés ellenére nincs, sőt ez kellékvé vált, nem különben főélvezését társalgás beszélő örömeiben találja, vagy még inkább a hangászat szenvedélyes imádója, ki azt maga is úzi s ki előtt az abbani tökéletesedés, öröm s munkásság tette pályája nyitva áll. De én, barátom, mindennek ellenkezője, kinek örökké egyedüli eleme munkásság s mozgás volt, ki maga erején szokott élni és tenni, kire nézve másoktól függés, másokra szorulás türhetlen érzet; én, kinek minden gyönyöre s élvezései a látás s csak az által feltételezvék; ki a tündér szépségű természet csak látva élvezhető kecséből merítette élte örömeit, én, a szenvedélyes gazda, kertész, állattenyésztő, lovas, vadász, lövő, vívó, úszó; ki előtt az utazás, szép tájak, a mesterségek, az építési, festői, szobrászati művészet oly nagybecsű: reám nézve a vakság valóban a halálnál százszorta keserűbb.”¹⁸⁶

A „polgári halott”

Már az első, 1838-as vakságra vonatkozó naplóbejegyzéseknél megjelent a vakság és a halál fogalmainak összekapcsolása. Ez a halál azonban nem a tényleges halált jelentette, hanem egyfajta élve eltemtetést. A naplóban a halál szó, Wesselényi saját életére vonatkozóan csak egy 1840-es évekbeli bejegyzésben szerepel,¹⁸⁷ ahogy az elmúlás szóval sem találkozunk napi könyvében, de már az 1830-as évek végétől utalt arra a báró, hogy

¹⁸² Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. július 31. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 176.

¹⁸³ Wesselényi Deák Ferenchez. 1843. február 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 299.

¹⁸⁴ Wesselényi Miklós naplója. 1838. május 24.

¹⁸⁵ Wesselényi Miklós naplója. 1838. április 29., 1838. augusztus 26–27. Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. március 11. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 167.

¹⁸⁶ Wesselényi Deák Ferenchez. 1842. március 22. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 297–298.

¹⁸⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1841. december 15–31.

valódi élete lezárult. Ez egyszerre vonatkozott a magánélet, s a közélet szempontjából megélt „halálra”.

Az 1842–1843-ban írt utolsó nagy Wesselényi-mű, a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* a következő sorokkal kezdődik: „Polgári halott szólal meg ezennel; lelki s testi csapások által tevése köréből kivetve, cselekvéstől elzárva s száműzve, nincs az többé, mint élő tag nemzete nagy családjában.”¹⁸⁸ A „polgári halott” fogalmát Wesselényi ekkorra már „kidolgozta”, a kifejezés az 1830-as évek végétől megjelent naplójában. Egy 1838-ban írt naplóbejegyzésben, ahol az elmúlásról elmélkedik,¹⁸⁹ ez az állapot még egyértelműen a betegségek befolyásolta élethelyzetre, különösen szeme világának várható elvesztésére utalt. 1843-ban Wesselényi, az általa a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* kezdősorában használt fogalmat Deák számára fejtette ki bővebben, miután a Honderű kritikája élcélődött a „polgári halott” kifejezésen. Problémái felsorolása után tette fel barátjának a kérdést: „Már ki ily helyzetben van, nincsen-e az nemcsak a polgári közéletbeni részvét minden lehetőségétől, hanem a társas élettől is teljesen elzárva: lehet-e ilyen-nél akár polgári, akár társadalmi tekintetben még lélekző lény kevesebbé létező és való-dibb halott?”¹⁹⁰ Itt a „halál” már más értelmet nyert: a bárónak a politikai, a köz- és a társas életben betöltött szerepére vonatkozik. Trócsányi Zsolt részletesen felsorolja, hogy testi bajai mellett a „polgári halál” kifejezés mit jelentett Wesselényi számára: a magyar politikai életben pere után már nem kaphatott szerepet; az 1840-es éveket Gräfenbergben, majd Zsibón töltötte, távol a politikai élet pezsgésétől; mártírrá vált, szava a gyakorlatban már nem számított.¹⁹¹ A látás elvesztése után a „polgári halott” kifejezés egyik legfontosabb elemévé a vakság vált. Wesselényi az 1840-es évek közepén írt leveleiben utalt arra, hogy ideje lejárt,¹⁹² s a fent idézett, Deák Ferenchez írt levelében a vakságot szintén a halál fogalmához kapcsolva „gyászos állapot”-nak nevezte.

Magánéletében Wesselényi a vakságot egy idő után elfogadta, annak témája leveleiből meglepően hamar kikopott, de rendszeresen került olyan szituációkba, ahol vaksága miatt kellett a közéleti vagy társas élet egyes elemeiről lemondania. 1841 februárjában testi bajai miatt utasította el a felkínált követi pozíciót.¹⁹³ Kossuth kérdésére „vak és nyomorék” állapotára hivatkozva nem vállalt el egy egyesületi elnökséget.¹⁹⁴ 1848 októberében Gräfenbergbe való utazása után írta Deáknak: „Tudod, hogy én jöttem családomat biztos helyre hozni s mivel láttam, hogy én, mind vakságomért jelenben ott nem használhatok.”¹⁹⁵

Wesselényi amellet, hogy készült a „halálra”, tudatosan igyekezett keresni a „túlélés” lehetőségeit is. Annak ellenére, hogy leveleiben olykor előkerült a vakság által okozott nehézségek témája (elsősorban a mobilitás és a társasági élet kapcsán fogalmazott meg

¹⁸⁸ Wesselényi: *Szózat*, 15.

¹⁸⁹ Wesselényi Miklós naplója. 1838. május 24.

¹⁹⁰ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1843. május 27. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 20–21.

¹⁹¹ Trócsányi: *Wesselényi*, 447.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ Wesselényi Miklós levele Kiss Károlynak. 1841. február 28. Idézi Csoma: Wesselényi, 171.

¹⁹⁴ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1845. január 2. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 183.

¹⁹⁵ Wesselényi Deák Ferenchez. 1848. október 28. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 352.

panaszokat¹⁹⁶), magánéletében sikerrel rendezkedett be nemlátó életmódjára. A vak lét mindennapi kereteinek kialakításához a gräfenbergi szanatóriumi körülmények több esetben átmenetet képeztek. A kézírás változása jelzi, hogy naplóit és leveleit már nem maga írta, hanem diktálta. A „diktálás” szó a naplóban 1834-ben jelent meg először, 1837-től pedig rendszeressé vált, összesen 234 alkalommal fordul elő a naplóban. Hasonlóan oldotta meg az olvasást is: olvastat magának – ez a szó szintén 1837-től tűnik fel gyakran a naplóban, de „olv.”; „olvas.” rövidítései miatt nehéz megállapítani, hogy mikor szerepel az ige cselekvő és mikor műveltető alakban.¹⁹⁷ Wesselényi már 1839-es fogsága alatt kért a könyvek mellé felolvasót is. A kormánysszervek vezetői előbb engedték a felolvasót, majd nem, végül mégis kijelöltek a fogoly mellé egy bizonyos Ruwald őrmestert. Vele Wesselényi annyira meg volt elégedve, hogy még Gräfenbergbe is magával vitte volna.¹⁹⁸

A zsidói világban fontos támaszra is lelt: a Gräfenbergben megismert, ápolónőként Wesselényi mellett dolgozó, szegény polgárcsaládból származó Lux Annára, Ninára, akit feleségül is vett. A zsidói birtokára visszavonuló báró helyett ő látta el azokat a tevékenységeket, amelyeket a beteg nem tudott. „Az idegen táj leánya határtalan ragaszkodással s gyöngéd kezekkel [...] ápolja”¹⁹⁹ férjét, s valószínűleg rá vonatkozik a Deáknak írt megjegyzés is: „más vágja fel ételemet s adja poharamat kezembe.”²⁰⁰ Kemény Zsigmond 1846-ban több napot töltött Zsidón, s naplójából tudjuk, hogy ott lövőversenyt rendeztek, amin viszont nem Wesselényi volt az ellenfél, hanem Nina.²⁰¹ Újfalvy Sándor emlékirataiban írta le, hogy a báróné a „hajtásban rendesen a háziúr tőzsomszédjában állott. Egyebek közt egy nagy bakózet összelőtt...”²⁰² Annak ellenére, hogy Wesselényi és Lux Anna között az egyik első magyarországi mésalliance kötöttet,²⁰³ Nina megélhette bárónéi státuszát férje mellett. Ehhez hozzájárulhatott a zsidói elszigeteltség és Wesselényi „polgári halála” is.

A közéletben viszont – minden ezzel ellentétes próbálkozása ellenére is – Wesselényi helyzetét jól írta le az általa használt „polgári halott” kifejezés. A báró nemcsak hazája szempontjából tartotta fontosnak a közéleti szerepvállalást, hanem családi hagyománya, személyisége, belső késztetése és politikai pályafutásának íve is elképzelhetetlenné tette számára azt, hogy a politikai viták, diskurzusok és döntések nélküle, az ő távoli szemlélődésével folyjanak.²⁰⁴ Ezt jól példázza gräfenbergi működése. A morvaországi fürdőhelyen

¹⁹⁶ Wesselényi Miklós levele Kelemen Benjáminnak. 1842. március 4. Idézi Csoma: Wesselényi, 174.; Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1845. június 19. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 190.; Wesselényi Deák Ferenchez. 1846. február 9., 1846. szeptember 3. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 322., 328.; Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1845. március 6. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 184–185.

¹⁹⁷ Wesselényi Miklós naplója. 1837. október 28.

¹⁹⁸ Trócsányi: *Wesselényi*, 428–435.

¹⁹⁹ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. szeptember 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 178.

²⁰⁰ Wesselényi Deák Ferenchez. 1844. július 5. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1904), 307.

²⁰¹ *Kemény Zsigmond Naplója*. Szerk. Benkó Samu. Bp., 1974. 114–117., 1846. július 28–29.

²⁰² Újfalvy Sándor: *Emlékiratok*. Bp., 1990. 315.

²⁰³ A házasságból két fiú született.

²⁰⁴ Miru György a *Balítéletekről* szövegének elemzésével mutatja be a Wesselényinél (is) megjelenő republikánus beszédmódot, melynek fontos elemei a haza javára történő munkálkodás, illetve a közösség jövőjének szolgálata. Miru György: A Balítéletekről és a politikai nyelvek. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok*

1839 és 1843 között „rendkívüli aktivitással vetette bele magát a fürdő és a város életébe”²⁰⁵; „Kaszinót szervezett, vívótermet alakított ki lakásán, angolparkot létesített a városközpont közelében, vízvezetékét és közutakat harcolt ki a város számára, sétautat létesített a fürdő és a város között, részvényes alapon uszodát építtetett, valamint emlékművet állíttatott a magyarok nevében Priessnitz és a vízkúra előtt tisztelegve.”²⁰⁶ Csoma Borbála „kényszerpályának, pótcselekvésnek”²⁰⁷ értékelte ezt.

A Zsibóra való hazatérése utáni hónapokban – ami a szembaj utolsó stádiumával esett egybe – barátai és tisztelői még élénken foglalkoztak vele, igyekeztek segíteni neki. Sokan ajánlottak különböző csodadoktorokat, csodadatait vagy híres gyógyító plébánost.²⁰⁸ Széchenyi és Kossuth is felajánlotta a segítségét, de ez mindkettőjüknél – igaz, különböző okok miatt – nem teljesen önszántukból tett és komolyan gondolt baráti gesztusként, hanem az adott személyes, illetve politikai helyzetből következő lépésként értelmezhető. Wesselényi Kossuthnak 1840. május elején írt levele nem ismert, csak Kossuth válasza,²⁰⁹ melyben az udvariassági formulákon jóval túlmenően fogalmazta meg, hogy mit tenne meg a báróért, ha a megvakulás bekövetkeznék: „...kegyed oldalától soha nem tágitani, s nyújtani annyi enyhítést a borzasztó állapotban, mennyit barátság, hála, részvét, rokonszempelmek által szentesített emberi hűség csak nyújthat az életben. Miként a hű kutya nem távozik gazdája lábaitól, ez őtet hogyha elrugdossa bár, akként nem távoznék én kegyedtől sohasem.”²¹⁰ Kossuth reakciója érthető: ekkor szabadult fogságából és lekötözött a családját börtönévei alatt segítő, számukra pénzt gyűjtő,²¹¹ őt sorsközösségbe hívó egykori „mentora” felé. Wesselényi pedig nem érti, hogy a fogság és az amnesztia mennyire más élethelyzetet jelent kettőjük pályáján: számára a betegségével együtt a közpályán való munkálkodás lezárását, ellehetlenítését, Kossuthnak ellenben politikai tőkét ekkor induló közéleti karrierjéhez. Míg Kossuth személyes jellegű okok miatt ajánlotta fel segítségét a bárónak, Széchenyiné ez a politika mezőjében értelmezhető. A gróf többször is kifejezte, hogy Pesten nagyobb segítséget tudnának neki biztosítani: „Egyébiránt a Pestre menetelemet s költözésemet Széchenyi megvakulásom után mindjárt s már kétszer sürgeté.”²¹² Velkey Ferenc mutatta be azt az 1840-es évekbeli politikai játszmát, melyben

a 70 éves Gergely András tiszteletére. Szerk. Anka László et al. Bp., 2016. (Károli Könyvek tanulmánykötet) 102–113.

²⁰⁵ Csoma Borbála: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben: egy csehországi fürdő minden napjai magyar szemmel. *Korall* (2002) 7–8. sz. 90.

²⁰⁶ Uo.

²⁰⁷ Csoma: Wesselényi, 170.

²⁰⁸ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. június 1. és 1844. június 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 171–173.; Jósika Miklós Wesselényi Miklóshoz. 1844. június 9. Közli Pap Károly: Báró Wesselényi Miklós levelezése íróbarátaival. *Irodalomtörténeti Közlemények* 16 (1906) 239–251., 355–379., 472–481., II. közlemény 363.; Wesselényi Miklós naplója. 1843. május 22.; Erdélyi nők levele Wesselényi Miklóshoz. 1843. május 1. Közli Kardos: *Báró Wesselényi*, I. 351.

²⁰⁹ Wesselényi levélmásolati könyvei csak 1841. február 28-án kezdődnek, és a Kossuthal való levelezését kiadó Ferenczi Zoltán is ezt használhatta. Kardos: *Báró Wesselényi*, II. 3.

²¹⁰ Kossuth Wesselényi Miklóshoz. 1840. május 14. Közli Ferenczi Zoltán: Kossuth Lajos kiadatlan levelei b. Wesselényi Miklóshoz. *Történelmi Tár*, Ú. f. 2 (1902) 171.

²¹¹ Wesselényi 6900 forint készpénzt és 7102 forint kamatozó kötelezvényt gyűjtött. Trócsányi: *Wesselényi*, 383.

²¹² Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1845. január 2. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 183.

Széchenyi igyekezett leválasztani Wesselényit Kossuthról, s ebben ez a felajánlás is politikai funkcióval bírt.²¹³ A sok baráti levél közül Bártfay Lászlóé a legérdekesebb, aki az együttérés biztosítása mellett („Nem fogsz a' felől kételkedni, tisztelt kedves Barátom, miképen lelki-testi szenvedő állapotod nem csak igaz részvétet támaszt mindnyájunkban...”), ugyanabban a levelében képes volt leírni – politikai tárgyú fejtegetései közben – a következő mondatot is: „Adjon isten szerencsét 's jó sikert, — mert embereink közt, úgy látszik, még sok a' vak, a' gaz, és egoista.”²¹⁴

A „teljes sötétség” beállta után azonban Wesselényi úgy érezte, megritkult a levelek száma. Megvakulása után pár héttel Kossuthnak fakadt ki: „Annál jólesőbbben hatottak ezek rám, mivel éltem ezen legterhebb szakában, t. i. vakságom első idejében, mintegy két hónap óta egyetlen barátomtól sem vettem volt levelet, holott többen tartoztak válasszal is. [...] ki hite szerint honának élt, azért szenvedett [...] baráti s szerető ápoló kéz nélkül hagyatott, de még résztvevő hang sem zengett távolból felé barátitól...”²¹⁵ Wesselényi az 1843 és 1848 között Zsibón töltött években hatalmas elszántsággal igyekezett a vakság, lábsebe miatti mozgáskorlátozottsága és a távolság ellenére is részese maradni a magyar politikai közéletnek. Kezdetben nehezen viselte a gräfenbergi időszakhoz képest is érezhető változást.²¹⁶ Ott – amellet, hogy megírta *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* című munkáját – egy folyamatosan változó főúri társaság központjában érezhette magát. Zsibón ilyen értelemben még távolabb került Pesttől és Pozsonytól. Az egyedüli lehetőséget a „politikai térképen” maradásra levelezése nyújtotta. „Kazinczy Ferencen kívül nincsen senki ama kor nagyjai között, ki Wesselényihez hasonló széles körű politikai és irodalmi levelezést folytatott volna”²¹⁷ – írja a báró 20. század eleji monográfiusa, Kardos Samu, amit megerősít a Wesselényi Miklós személyi levéltáráról részletes tanulmányt közlő Venczel József, aki a misszilisek, levélmásolatok és levelezési adatok számát több mint 10 000-re teszi, amiből közel 1000 van közreadva.²¹⁸

Wesselényi a sok erőfeszítés ellenére sem tudott részese maradni a magyar politikai közéletnek. Leveleire egyre ritkábban kapott választ. A Ferenczy Zoltán által 1903-ban a Magyar Történelmi Tárbán közreadott, Wesselényi által Kossuthnak írt leveleket²¹⁹ végigolvasva már-már nevetségesnek és kínosnak tetszik, ahogy a báró majdnem minden levelét

²¹³ Velkey Ferenc: Egy barátság „átértelmezése”. Széchenyi István hírlapi cikkei Wesselényi Miklósról. In: *Wesselényi-émlékkülés*, 96–98.

²¹⁴ Bártfay László Wesselényi Miklóshoz. 1844. április 5. Közli Pap: Báró Wesselényi, 247.

²¹⁵ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. szeptember 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 177.

²¹⁶ Wesselényi Gräfenbergben még olvasmányain és levelezésén keresztül sok tekintetben sikerrel tudta tartani a kapcsolatot a magyar szellemi-politikai élettel. Deák Ágnes kiemeli a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* című munkája kapcsán, hogy annak igazi értéke az, hogy birodalmi és európai látószögből szemléli a magyar és nem magyar nemzetiségi mozgalmak kérdését. Wesselényi ehhez jól használta ki a kényszerből eredő külföldi tartózkodás nyújtotta lehetőségeket: a magyarországitól eltérő szellemi-politikai közeg és a téma német nyelvű irodalmában való elmélyedés adhatott alapot a sajátos nézőpont megteremtéséhez. Deák: Wesselényi Szózata, 20–21.

²¹⁷ Kardos: *Báró Wesselényi*, I. LXIII.

²¹⁸ Venczel József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára (Jakó Zsigmond bevezetőjével). *Erdélyi Múzeum* (2002) 3–4. f. 10.

²¹⁹ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1845. március 6., 1845. április 7., 1845. április 10., 1845. október 4. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 183–184., 186., 187., 191.

hosszas magyarázkodással kezdi, amiben Kossuthot biztosítja arról, hogy megérti, miért nem írt, fél, hogy újabb levelével is csak zavarja őt, esetleg a postát vádolja, amiért bizonyára elkeverték levelét. Trócsányi Zsolt monográfiájában szinte szabadkozik, hogy *Magyar politika a távolból* című fejezete, ami az 1843 és 1848 közötti időszakról szól, jóval kisebb, mint más, időben rövidebb időszakot tárgyaló része a könyvnek: Wesselényi próbálkozott ötletekkel, javaslatokkal előállni, de ahogyan a pesti és pozsonyi magyar politika iránya és az övé egyre inkább eltért egymástól, ezek is elmaradtak, és leginkább Erdély ügyeivel foglalkozott.²²⁰ Változást ebben az 1848-as események hoztak. Egyed Ákos mutatja be több tanulmányában a Partium visszacsatolását intéző kormánybiztosként működő bárót, aki az unió ügye mellett a hozzá régtől fogva közel álló jobbágykérdésben is nagy munkát végzett. A május 29-én Kolozsvárott megnyitott erdélyi országgyűlésen ő hirdette ki a jobbágyfelszabadítást.²²¹ 1848 nyarán szerepe volt a pesti népképviseleti országgyűlés felső tábláján is, de Fónagy Zoltán kiemeli, hogy nehezen tudott belenyugodni abba, hogy betegségei miatt nem játszhatta el azt a szerepet, amire egész életpályája predestinálta volna.²²²

Vakságával, úgy tűnik, hamar megbékélt – leveleiben nagyon gyorsan, pár hónappal szeme világának végleges elvesztése után eltűntek az erre vonatkozó megjegyzések, személyes életével kapcsolatban házassága, gyermekei születése, egészségügyi szempontból pedig általános állapota és mozgáskorlátozottsága váltak elsődleges témákká. 1844 végén és 1845 elején több olyan levelet írt Kossuthnak, amiben lábsebére panaszkodott és a vakságot meg sem említette.²²³ 1848 márciusában, a változások után egy héttel részletesen magyarázta, hogy milyen dolgokkal kell megküzdenie, hogy Pestre utazását megtehesse. Ezek között már nem szerepelt a vakság.²²⁴ Wesselényi Miklós élete utolsó hat évét töltötte vakon. 1848 őszétől 1850 tavaszáig újra Gräfenbergben gyógyíttatta magát, hazatérése alatt kapott tüdőgyulladást, s 1850. április 21-én halt meg Pesten.²²⁵

Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy rekonstruáljuk, hogyan élte meg a báró szembajának lefolyását, milyen módon próbálta feldolgozni szeme világának elvesztését és hogyan szervezte meg nemlátó életét. Az 1843–1844-es évek látszólag két eltérő jellegű szakaszra bontják főszereplőnk életútját: a még látón és a már vakon megélt időszakra.

*

Tanulmányunkban is külön tárgyaltuk Wesselényi életének ezt a két periódusát, azonban félrevezető lenne, ha a vizsgált életpálya kettéosztását a megvakulás következményeként határoznánk meg. A báró életének ehhez a két időszakához lényegesen különböző módon

²²⁰ Trócsányi: *Wesselényi*, 485–493.

²²¹ Egyed Ákos: Wesselényi Miklós küzdelme az unióért és a jobbágyfelszabadításért. In: *Wesselényi emlékülés*, 51–62. és Egyed Ákos: Wesselényi Miklós és a jobbágyfelszabadítás Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* (1996) 3–4. f. 219–229.

²²² Fónagy: *Wesselényi*, 18–19.

²²³ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1844. október 27., 1844. november 11. és 1845. január 2. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 179–183.

²²⁴ Wesselényi Kossuth Lajoshoz. 1848. március 23. Közli Ferenczi: B. Wesselényi (1903), 598.

²²⁵ Trócsányi: *Wesselényi*, 551.

tudtunk közelíteni. Az 1843-as év ugyanis nemcsak a betegség szempontjából lényeges, hanem a rendelkezésünkre álló források is megváltoznak. Ez év őszéig, a majdnem a teljes megvakulásig vezetett napló adott lehetőséget a szembaj lefolyásának és megélésének „mikroszkopikus” vizsgálatára, ahol a naplóíró minden „rezdülését”, hangulatingadozását, félelmeit, csalódását és haragját felnagyította a napi rendszerességgel vezetett feljegyzések jellege. A „nagyítás” a betegség jellemzőinek, ritmikájának, akár napszakonkénti változásának a megfigyelését is lehetővé tette, és a naplóíró nagyon részletes önmegfigyelései miatt a szem és a látás pontos tünetleírásai is rendelkezésünkre állnak. Egészen más képet kaphatnánk vakságának időszakáról, ha ezek a napi jegyzetek folytatódtak volna. A levelezéssel a báró és levelezőpartnerei betegséghez és beteghez való viszonyát hosszabb időszakokra visszatekintő, átgondolt, udvariassági formulákkal, politikai vagy személyes narratívákon keresztül megfogalmazott, akár szélesebb nyilvánosságnak is szánt szövegeken keresztül vizsgálhattuk. Tanulmányunk így az autobiográfiai jellegű források tulajdonságaihoz, sajátosságaihoz és karakteréhez hasonló módon próbál közelíteni mind Wesselényi Miklós szembajához, mind pedig vakságához.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

